

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS

TA'LIM VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi kafedrası”

Kasb ta’limi(Amaliy san’at)

3 «K» gurux talabasi

Isoyeva Go’zalxonning

Tasviriy san’atning umumiy tarixi fanidan bajargan

KURS ISHI

Mavzu :O’rta Osiyo miniatyura maktablari

Bajardi: **Isoyeva Go’zalxon**

Ilmiy raxbar:

Kafedra mudiri: **Yadgarov.N.Dj**

Buxoro - 2016 yil.

Mavzu: O'rta Osiyo miniatyura maktablari

Reja:

Kirish	2
I-Bob. Miniatyura san'atining shakllanishi tarixi.	
1.1 Miniatyura san'ati tarixi.	5
1.2Buxoro va Samarqand miniatyura maktablarining vujudga kelishi va shakllanishi.	31
II-Bob. Miniatyura amaliy san'atning mo'jaz janri.	
2.1 Kamoliddin Bexzod va miniatyura.	35
2.2 Sharq miniatyura san'atini o`rgatilishi.....	43
III. Xulosa	50
IV. Adabiyotlar	51

KIRISH

Mustaqilligimiz sharofati bilan o'zbek xalqi o'zligini taniy boshladi. Uning boy tarixi, madaniyati o'rganila boshlandi. Bugungi kunda O'zbekiston jaxonning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri bo'lgani isbotlanmoqda.

Qadimgi nodir qo'lyozmalar ichida bizgacha saqlanib kelgan nafis, mo'jaz rasmlar aloxida o'ziga xos go'zallik, nafasat olamiga ega. Ulardagi yorqin ranglar, nozik chiziqlar va ajoyib mutanosiblik xamon tomoshabinga estetik zavq baqishlaydi. Shuning uchun xam bu rassomlar obidalari jaxonning eng nufizli muzey, kutubxona va majmualarida asrab-avaylanmoqda. Jaxon Tasviriy san'ati xazinasida munosib o'rin olgan miniatyuralar Sharq xalqlarining mushtarak badiiy merosidir. U an'anaviy kitobat san'atining tarkibiy qismi bo'lib, qadimgi nodir qo'lyozmalarni ziynatlash bilan birga, mazkur asarlaridagi ilqor insonparvarlik qoyalari, oliyjanoblikka bo'lgan intilish, go'zallik tuqrisidagi tasavvurni ifodalashga xam xizmat qilgan. Turli san'atkorlar-xattot, rassom, muzaxxib, muqovasoz, jadvalkash va boshqalarning ijodiy xamkorligida yaratilgan nodir qo'lyozmalari o'rta asr madaniy, ijtimoiy xayotini xamda badiiy-estetik qarashlarini o'rganishda qimmatli manbalardan xisoblanadi.

Yaqin va O'rta Sharq madaniy markazlari bo'lmish Boqdod, Tabriz, Samarqand, Buxoro, Xiro, Sher, kabi shaxarlarda X-XIX asrlar davomida maxsus miniatyura maktablari mavjud bo'lib, ba'zan yuksak darajada rivojlangan, ba'zan esa tanazzulga yuz tutgan. Xar bir rassomlik markazida o'ziga xos badiiy-ifodaviy xususiyatlar yuzaga kelishi bilan birga ularning barchasi Sharq miniatyura san'atining ranglar soflii va yorqinlii, chiziqlarning nafislii va noziklii, tasviriy uslubning dekorativ xosiyati bilan xarakterlanadi.

Nodir qo'lyozmalar kitoblari, miniatyura nodir qo'lyozmalar ziynatlari bo'lmish shams, zarvarak, unvon, xoshiya naqshi, lavxa, xotima kabi bezaklar bilan umumiy uslubiy uyqunlikka ega. Bu kitob ziynatlarning dekorativ xususiyati ular yaratilgan

davr dunyoqarashi, tafakkur tarzi bilan bevosita boqliqdir.

Nafis mo`'jaz rasmlar asosan ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarning nodir qo`l yozmalarini bezashga xizmat qilgan. Rassomlar asarlarning yetakchi qoyalari va asosiy qaxramonlari siymolarini ranglar vositasida ifodalaganlar. Shu sababli miniatyura san'ati taraqqiyotiga Sharqning atoqli allomalari Muxammad Ibn Muso al-Xorozimiy, Abu Rayxon Beruniy, mutafakkir va shoirlari Abulqosim Firdavsiy, Nizomiy-Ganjaviy, Amir Xusrav Dexlaviy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy xamda mashxur tarixchilar Fazullox Rashiddin, Sharafiddin Ali Yazdiy va boshqalar .asarlardagi ilqor insonparvarlik qoyalari ijobiy ta'sir ko`rsatib, uning asosiy taraqqiyot yo`nalishini yetakchi badiiy estetik prinsiplarini shakllanishiga xizmat qilgan.

Qadimgi nodir qo`lyozmalar yuksak qadrlanib kelingan. Shuning uchun xam ularni yiqish, o`rganish bilan san'at ixlosmandlari uzoq vaqtdan buyon shuqillanib keladilar. Ammo miniatyura san'atini chuqur o`rganish asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to`qri keladi. Bu soxada yirik chet el olimlaridan F. Martin, Arnold, B.Robinson, B. Grey va boshqalar Sharq miniatyura namunalarini ilmiy taafsivga olish eng yaxshilarni chop ettirish, yetakchi maktablar taraqqiyoti va tarixni o`rganish xamda tarqib qilishda qator muqim ishlarni oshirdilar. Ammo ularning tadqiqotlarida, rasmlar taxlilida yuzakilik, Sharq xalqlari xayotini yaxshi bilmaslik kabi nuqsonlar uchrab turadi.

O`zbekistonda Sharq miniatyura san'atini ayrim rasmlı qo`lyozmalar bilan tanishish olimlarimizning maqolalaridan boshlangan. Umuman respublikamizda Sharq tasviriy san'ati miniatyurasini o`rganishda yetakchi olimlar xizmati aloxida taxsinga sazavor.

Sharq miniatyura va kitobat san'atini respublikamizda o`rganishda, nashr qilishda, dunyoning eng nufuzli va muzey va kutubxonalaridan qidirib topishda Xamid Sulaymonovning xizmati ko`zga yaqqol tashlanadi.

Olim ta'rif bergan «Boburnoma rasmlari» xamda F.Q.Sulaymanova bilan xamkorlikda chikargan «Alisher Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar» nomli albomlarni keng jamoatchilik qizqin kutib oldi.

Shuni mamnuniyat bilan qayd etish kerakki, keyingi vaqtda respublikamizda Sharq miniatyurasi va kitobat san'atini o`rganuvchilar safi kengayib bormoqda. Ayniqsa bular orasida o`z maqolalari va muxim tadqiqotlari bilan N.Norqulov, I.G.Nizomitdinov, A.Murodov, O. Usmonov, E.M.Ismoilova, F.K. Sulaymonova va boshqalar aloxida ajralib turadilar.

I-Bob.

Miniatyura san'arining shakllanishi tarixi.

1.1 MINIATYURA SAN'ATI TARIXI.

O'rta asr qo'lyozmalarini ziynatlash uchun yaratilgan nafis mo'jaz rasmlar, shuningdek, suyak, pergament, mag'zi soxta (toshqog'oz), metall, chinni, ba'zan maishiy buyumlar (tamakidon, soat, uzuk va boshqa)ga ishlangan kichik hajmdagi rangtasvirga ham miniatyura atamasi qo'llanadi. **MINIATYURA -fransuzcha *miniature*, lotincha *minium* - qizil bo'yoq** - badiiy usullari o'ta nafis bo'lgan kichik hajmli (mo'jaz) tasviriy san'at asarlari. Badiiy miniatyuraning kitob va portret miniatyurasi kabi sohalari keng tarqalgan. Temuriylar davrida alohida varaqlarga miniatyura ishlash va ulardan muraqqa tuzish an'anaga aylangan, alohida shaxslar tasviri (portreti)ni ishlash taraqqiy etgan, xususan, Hindistonda Boburiylar davrida yuksak darajaga ko'tarilgan. XIV asr oxirida Samarqandda Samarqand miniatyura maktabi shakllangan, keyinchalik u Hirot miniatyura maktabining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan; Amir Temur qurgan bog'lardagi ko'shklar ham devoriy rasmlar bilan bezatilgan. Temuriylar saroylarida alohida kitobxonalar tashkil etilib, u yerda mohir xattot va kitobat ahli, jumladan, musavvirlar ham faoliyat ko'rsatgan. Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy davrida ham kitobat san'ati va miniatyura taraqqiyotiga katta e'tibor berilgan. Jaxon tasviriy san'at xazinasidan munosib urin olgan miniatyuralar Sharq xalklarining mushtarak badiiy merosidir. U an'anaviy kitobat san'atining tarkibiy kismi bulib, kadimgi nodir kulyozmalarni ziynatlash bilan birga, mazkur asarlardagi ilgor insonparvarlik goyalari, oliyjanoblikka bulgan intilish, guzallik tugrisidagi tasavvurni ifodalashgaxam xizmat kilgan. Turli san'atkorlar – xattot, rassom, muzaxxib, mukovasoz, jadvalkash va boshkalarning ijodiy xamkorligida yaratilgan nodir qo'lyozmalar o'sha davr madaniy, ijtimoiy xayotini badiiy-estetik qarashlarini o'rganishda qimmatli manbalardan hisoblanadi. Yaqin va O'rta sharq madaniy markazlari bo'lmish Bog'dod, Tabriz, Samarqand, Buxoro, Xirot, Sheroz kabi shaxarlarda X-XIX asrlar davomida maxsus miniatyura maktablari mavjud

bo'lib, ba'zan yuksak darajada rivojlangan, ba'zan esatanazzulga yuz tutgan. Xar bir rassomlik markazida o'zigaxos badiiy va ifodaviy xususiyatlar yuzaga kelishi bilan birga, ularning barchasi sharq miniatyura san'atining ranglar sofligi va yorqinligi, chiziqlarning nafisligi va nozikligi, tasviriyl uslubning dekorativ xosiyati bilan xarakterlanadi. Miniatyura nodir qo'lyozmalar ziynatlari bo'lmish shams, zarvarak unvon, xoshiya, naqsh, lavxa, xotima kabi bezaklar bilan umumiy uslubiy uyg'unlikka ega. Bu kitob ziynatlarining dekorativ xususiyati, ular yaratilgan davr dunyoqarashi, tafakkur tarzi bilan bevosita bog'liqdir. Nafis mo'jaz rasmlar asosan ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarning qo'lyozmalarini bezashgaxizmat qilgan. Rassomlar asarlarining etakchi g'oyalari vaasosiy qaxramonlari obrazlarini ranglar vositasida ifodalaganlar. Shu sababli, miniatyura san'ati taraqqiyotiga sharqning atoqli allomalari Muxammad ibn Musoal–Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, mutafakkir va shoirlari Abulqosim Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy, Amir Xisrav Dexlaviy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy xamda mashxur tarixchilar Fazlullox, Rashididdin, Sharafiddin Ali YAzdiy va boshqalar kattaxissa qo'shganlar. Shuni mamnuniyat bilan qayd etish kerakki, keyingi vaqtda Respublikamizda sharq miniatyurasi va kitobat san'atini o'rganuvchilar safi kengayib bormoqda. Ayniqsa, bular orasida o'z maqolalari va muxim tadqiqotlari bilan N.Norqulov, I.G.Nizomiddinov, A.Murodov va boshqalar aloxidaajralib turadilar. 1978 yil sharqning buyuk miniatyurachi rassomi ustod Kamoliddin Bexzod tug'ilganiga 525 yil to'lishi munosabati bilan 1991 yil O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Respublika Rassomlar uyushmasi va O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi, XamzaXakimzoda Niyoziy nomli San'atshunoslik instituti birgalikda Toshkentda ilmiy konferentsiya o'tkazdi. Shu munosabat bilan Respublika vaqtli matbuotida M.M.Xayrullaev, A.U.Urinboev, Ch.Axmarov va boshqalarning ulug' rassom xayoti va ijodi to'g'risidagi maqolalari e'lon qilindi. Yuqorida keltirilgan sharq miniatyura va kitobat san'atigaoid adabiyotlar, albomlar bir qarashda bu soxa juda chuqur o'rganilgan degan yanglish xulosagaolib kelishi mumkin. Lekin juda ko'plab nodir rasimli qo'lyozmalar turli muzey va kutubxonalarda saqlanib, xali ilmga kiritilgani,

xatto ettirilgani xam yo'q. Sharqiy arabiston xalqlarining asosiy xizmati shundabo'ldiki, ular keyingi avlodlarga antik grek-rim madaniyatining ko'pgina yutuqlarini saqlab qolib, uni rivojlantirgan xolda etkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida yaqin va o'rta sharq mamlakatlari Eron, Ozarbayjon, O'rta Osiyo xalqlarining uzviy aloqasi. Bog'dod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi madaniy markazlar va ularning inson xayotidagi roli.

Miniatyura san'ati qo'lyozma va kitoblarni bezash san'atidir.

Kalila va Dimnaxikoyasi.

Dioskorining "Farmologiya" kitobi xaqida.

Rashiddiddinning "Jami'ut tavorix" asarlarining yaratilishi.

Fotimiylar sulolasi.

Suriya maktabi (XIII asrning I yarmi).

Iroq (Bog'dod) maktabi (XIII asr).

Miniatyura san'ati tarixi, Sharq miniatyura maktablari, ularning ijodiy faoliyatini o'rganish. Miniatyura san'atining kitobat va xattotlik san'atidagi o'rni. Miniatyura san'ati kursi o'z oldiga quyidagi maqsad va vazifalarni qo'yadi.

-Miniatyura san'atini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish;

-talabalarga Miniatyura san'atining yuzaga kelishi, texnologiyasi va uning rivojlanish tarixi haqida ma'lumot berish;

-Miniatyura san'ati san'atini o'rganish orqali talabalarning ijodiy qobiliyatini o'stirish, dunyoqarashini shakllantirish;

-Miniatyura san'atini o'rganish, talabalarga milliy qadryatlarimiz, Sharq amaliy san'atining go'zallagini, falsafiy, ruhiy va tarbiyaviy qirralarini o'rgatish;

-talabalarga axloqiy, g'oyaviy va estetik tarbiya berish;

-umumiy ta'lim va qo'shimcha ta'lim sohalarida Miniatyura san'ati o'qitish metodikasi hamda maqsadini ochib berish;

-talabalarni umumiy ta'limda va qo'shimcha ta'limda mustaqil ishlashga o'rgatish;

-usta-shogirdlik odobi va an'analarni davom ettirishni o'rganish;

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarini olib borish jarayonida quyidagilarga e'tibor qaratish lozim;

-talabalarning qiziqishi, qobiliyati va iqtidorini e'tiborga olish;

-o'quv yurtining moddiy bazasini hisobga olish va boshqalar;

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarining oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun mustaqil darslar ham alohida ahamiyatga ega.

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarining yanada samarali tashkil etish uchun quyidagilarga amal qilish lozimdir:

-darslarda yangi pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanish;

-ta'limning zamonaviy texnikaviy vositalarini qo'llash;

-darslarda xalq og'zaki ijodi namunalari, usta-shogird an'alaridan keng foydalanish;

-talabalar ishlaridan ko'rgazmalar qilish;

-Miniatyura san'atida ishlatiladigan atamalarning lug'aviy ma'nosini atroflicha o'rganish.

Miniatyura san'ati san'atining inson o'ayotidagi tutgan o'rni. Miniatyura san'ati san'atining kelib chiqishi va rivojlanishi. Sharq miniatyura san'ati maktablari va ularning namoyondalari. Miniatyura san'atiga oid adabiyotlar.

O'zbekiston xalqining tasviriy san'ati juda qam qadimiy bo'lib, uning sarchashmalari ibtidoiy jamoa davri tosh asridan boshlanadi. Turli ranglar vositasida toshga bitilgan juda ko'p tasvirlar o'lkamizning turli xil voqalarida uchraydi. Ruspublikamiz janubida Ko'hitang toqidagi Zaro'tsoydan topilgan Zarao't (Sug'diycha Zaraut – tog' oralig'idagi o't - o'langa va suvga mo'l joyiga aytiladi) ushbu joyda tasvirlangan yovvoyi ho'kizlar ovi tasviri, ovchilar qayvon terisidan yopinchiq yopinib, tuyaqush ko'rinishidagi ho'kizga yaqinlashayotgani

va unga boltacha, tosh, nayza va kamon bilan qamla qilayotganlari ajoyib tasvirlangan.

Tasvir chetida rassom o'z niyatini ifodalash uchun toq sirtidagi burtoq o'rinlardan ham foydalanishgan va bir oz o'yib yoki rang bilan ularga shakl bergan, toq darzlaridan qandaqni tasvirlash uchun qam foydalanganlar. Bu yerga hayvonlarni haydab kelib qulatish tasviri cheklangan. Zarautsoyda yana boshqa turli qayvonlar, qar xil asbob-anjomlar, qurollar hamda quyosh tasvirini ko'ramiz. Ibtidoiy davrga doir tog' tasvirlari, obidalari, yana Samarqand yaqinidagi Ilonsoy va Oqsoydan, Toshkent yaqinidagi Xo'jakentdan, Farg'onadagi Suvratsoydan va boshqa joylardan topilgan.

Toshlarga o'yib ishlangan tasviriy san'at obidalari o'sha davrning odamlari hayoti, dunyoqarashi va mashg'ulotining ifodasi desa bo'ladi.

Samarqandning qadimgi Afrosiyobni o'rganishda qadimgi Sug'diylarning VII asrga oid devoriy rasmlari kashf etildi. Qal'a devorlarining birida bir muncha saqlanib qolgan bezaklar topildi. Bundan tashqari devordagi serqasham liboslardagi kishilarning fil, tuya va otlarda kelayotgan tasviri bor. Devorni boshqa bir bo'lagida gilam ustida o'tirgan bir guruq odamlar suqbatini tasviri tushirilgan. Ulardan birini qo'ltiqida kitob, boshqasining choponi etagida suqdash yozuv bo'lib unda Chaqoniyyon shohining Samarqand shohiga yuborgan elchisi haqida tasviri ifodalangan.

Termiz yaqinidan Tuproq qal'a ibodatxonasidan topilgan eramizning I va III asrlariga oid tasviriy san'at namunalari Chanchi qiz, uzum va shaftoli terayotgan ayol tasviri topilgan. Ushbu obida va tasvirlar o'tgan avlodlarimizning o'ziga xos badiiy madaniy markazlaridan biri bo'lganligidan o'sha davrning eng yorqin namunasi sifatida hozirgi o'qib o'rganayotgan talabalarimiz uchun tasviriy san'at namunasi.

Jaxon madaniyati taraqqiyoti tarixida Sharqiy Arabiston xalqlari san'atining xam muxim o'rnini bor. Xalifalikning (Suriya, Misr, Falastin, Shimoliy Afrika, Eron, O'rta Osiyo, Janubiy Ispaniya) ko'pgina shaxarlarida rivojlangan O'rta asr arab madaniyati insoniyatning progressiv rivojlanishida Yangi bir bosqich bo'ldi.

Sharqiy Arabiston xalqlarining asosiy xizmati shunda bo'ldiki, ular keyingi avlodlarga antik grek-rim madaniyatining ko'pgina yutuqlarini saqlab qolib, uni rivojlantirgan xolda yetkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, Eron, Ozarbayjon va O'rta Osiyo xalqdari bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib kelganlar. Bog'dod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi shaxarlar madaniyati va taraqqiyotning markazi bo'lib, o'zlarining ko'zga ko'ringan olimlari, shoirlari, xamda fan va madaniyat o'choqlari bilan butun dunyoga tanilgan edilar.

Tasviriy san'atning rivojlanishida tirik jonzotni tasvirlashni man etgan islom dini ma'lum darajada to'sqinlik qiladi. Ammo bu qarshiliklar tasviriy san'atning umumiy taraqqiyotini buka olmaydi.

Mana shu ta'qiqlangan ishlar natijasida Sharqiy arab mamlakatlarida dastgoxlik tasviriy san'atning rivojlanishi birmuncha qiyin bo'ladi. Uning o'rne esa qo'lyozma kitoblarga ishlangan bezaklar-miniatyura san'ati egallaydi.

Miniatyurani yuzaga kelishida rivojlanish arab tilida badiiy adabiyotning. ravnaqi, kitobning qadimdan ilmu ma'rifat manbaai sifatida yuksak qadrlanganidan dalolat beradi. Miniatyura kaligrafiya, saxifalarni ziynatlash, muqova bezagi bilan bir qatorda qo'lyozmaning eng asosiy murakkab dekorativ elementlaridan birini tashkil qilar edi. Miniatyuraning asosiy axamiyati tekst mazmunini tushuntirish va umuman olganda dunyoviy xarakterga ega bo'lgan asarlarni bezashdan iborat edi. Asosan proza, poeziya, ilmiy traktatlar, tarixiy xronikalar aks etgan asarlarga miniatyura ishlangan. Ular orasida «Kalila va Dimna» xikoyalari grek vrachi Dioskoritning «Farmologiya», Rashididdinning «Jam'iut tavorix» asarlari bor edi.

O'rta asr musulmonlarining qadimgi kulyozmalari faqatgina guash bo'yoqlar bilan ishlangan. Bu bo'yoqlarni tayyorlash usuli Yaqin Sharqqa VIII asrda O'rta Osiyo orqali xitoydan o'tgan. Madaniyat markazlarini vayron qilgan, tez-tez sodir bo'lib turgan boskinchilik urushlari tufayli ilk arab miniatyuralari deyarli saqlanib qolmagan. Bizgacha yetib kelmagan arab miniatyurachilarining asarlari ko'p bo'lmay ular xam asosan XIII asrga taalluqlidir.

Xozirgi vaqtga kelib, arab miniatyuralarini o'rganuvchi mutaxassislar, qo'lyozmalarni bezashni uchta davri va regional badiiy markazi mavjud ekanini e'tirof etadilar. Bular fotimiylar sulolasi davri (IX-X- XI) Suriya (XII asrning birinchi yarmi) va Iroq (yoki Boqdot) XIII asr miniatyura maktablaridir. Bularning markazlari Ma'sul, Bog'dod va Vosit shaxarlarida bo'lgan.

Shartlilik va dekorativlilik prinsiplari asosida ko'rilgan o'ziga xos ko'rinishi bo'lgan arab miniatyuralari O'rta asr Sharq rang tasviri sifatida o'zining takrorlanmas obrazli badiiy tiliga egadir. Miniatyuralarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri tasvir- ning satx yuzidaligidadir. Bu xususiyat qo'lyozmaning dekorativ uslub (serxasham) ziynatlar, shams, lavxalar, zarvarak va boshqa bezaklari kabi kitobning ziynatlari, uning tuzilishi xarakteridan kelib chiqqan.

Bizga ma'lum bo'lganlik arab miniatyuralar fotimiylar sulolasi davrida ishlangan bo'lib, XI asrga taalluqlikdir. Oxorlangan qog'ozga ishlangan odamlar qiyofasi xatti xarakatlari sodda va yaxlit xolda tasvirlangan.

Suriya qo'lyozmalari bulmish Dioskoritning «Farmokologiya» si, «Kalila va Dimna» asarlariga ishlangan bezaklar XIII asrning boshlari va o'rtalarida arab miniatyurachiligiga Vizantiya va Sosoniylar (qadimgi Eron) san'atining kuchli ta'siriga qaramasdan Yangi bir bosqichni boshlab beradi. Ba'zi bir xil qo'lyozmalarda, masalan, XIII asrning birinchi yarmidagi («Muxtor al Xakim va Muxsin al Kalim») Al muboshirning «Tanlab olingan dono fikrlar va so'zlovchining go'zalligi» asari qo'lyozmasidagi rasmlar, manzara tasviri yoki me'morchilik ko'rinishlari bilan boyitilgan. Kishilar qiyofasining tasvirida tabiiylikka intilingan. Kiyimlarning buklanganligi tasvirlangan.

Arab kitob bezakchiligining ravnaq topishi davrini Iroq maktabi miniatyurachiligi boshlab berdi. Dioskoritning «Farmokologiya» asari qo'lyozmasi ana shu maktabga taalluqlikdir. Bu qo'lyozmaning bezagini xam Abdalla Ibn Fadl ishlagan deb tan olingan. «Farmokologiya» asaridagi miniatyuralar xam boshqa asarlardagi kabi, tekstni tushuntirib berilgan uslubda lo'nda qilib tasvirlangan. Mana shu ma'noda tozaligichning qurilishini tushuntirayotgan Dioskoritning tasvirlovchi miniatyura diqqatga sazovordir.

Miniatyura aniq kontura bilan ko`rsatilgan va yorqin bo`yoqlarga bo`yalgan katta figuralar va predmetlar aniq ko`rinib turgan tekstlar orasidagi sariq fonida aks etgan.

Osiyoda eng yirik davlatlardan xisoblangan Eron insoniyat sivilizasiyasining eng qadimgi markazlardan biridir. Bu yerda necha ming yillar davomida arxitektura, ulkan qurilishlar va qoyalarga ishlangan monumental relyeflardan tortib, nozik toshdan yo`nib ishlangan buyumlar, sopol idishlar va ajoyib miniatyuralargacha yaratildi.

Eron miniatyurasini ko`zdan kechirib chiqishdan avval qisqa bo`lsa-da, tarixga nazar tashlash joizdir.

Eron miniatyura san'ati va nodir qo`lyozmalarni yaratilishi. VII asrning o`rtalarida Eron arablar tomonidan bosib olinib arab xalifalariga qaram bo`lib qoldi. Eron bu qaramlikdan IX- X asrlardagina ozod bo`ldi. Arablar o`zlari bilgan yangi islom dinini olib kelishdi. Islom dini maxalliy badiiy an'analarni butunlay yo`qota olmagach, ularni yo`nalishga katta ta'sir qiladi: binolarni Yangi masjidlarni qurish shart bo`ladi. Tasviriy san'atni rivojlantirishni cheklaydi (inson qiyofasini tasvirlashni qisman ma'n qiladi), bezakli naqsh san'atini rivojlanish sur'ati tezlashadi. X asrning boshlarida Eronning sharqiy viloyatlari O`rta Osiyoliklar xokimiyati tepasida turgan Samoniylarga yon bosadi. Buning oqibatida O`rta Osiyo va Eron Xalklarining madaniy aloqalari yo`lga qo`yiladi. X-XIII asrlarda feodalizimning rivojlangan davri – Eron san'atining rivojlanishida eng muxim bosqichdir. Chunki bu davrda me'morchilikning asosiy shakllari, tasviriy san'at, badiiy xunarmandchilik ravnaq topadi.

Bu o`zgarishlarni xammasi Eron shu vaqt ichida ikki marta XI asrda saljuqiy turklari tomonidan va VIII asrda murillar tomonidan ayovsiz bosqinchilik yurishiga uchragan oqir tarixiy davrlarda yuz beradi.

Madaniyatning rivojlanishi keskin qoyaviy kurashlarda, feodalizm zulmiga qarshi yo`naltirilgan xalq xarakatlari davomida kechadi.

Xokim sinflar islom diniga mexnatkash xalqni jaxolatdan saqlash quroli sifatida qaragan edilar. Ammo, mamlakat uchun eng oqir bo`lgan paytda xam xalqchil,

xayotbaxsh manbaalar chinakkam san'at asarlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. San'atlar ichida eng avvalo, Eronning ajoyib she'riyati barq urib rivojlanadi. Shoirlar qatorida eng birinchi bo'lib, Eron va tojik adabiyotining klassigi, mashxur «Shoxnoma» poemasining muallifi Abulqosim Firdavsiy turadi.

XI-XII asrlar mobaynida faylasuf shoir Umar Xayyomning o'sha davr uchun yangilik bo'lgan chuqur mazmunli ruboylari dunyoga keladi.

XIII- XIV asrlar esa «Guliston» va «Bo'ston» nomli o'lmas asarlar avtori shayx Sa'diyning nozik va nafis lirik - asarlar muallifi xofizning nomi bilan xarakterlanadi. Ularning asarlari eng moxir xattotlar tomonidan mexr-muxabbat bilan ko'chirib kitob qilingan. Ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan. qimmatbaxo mukovaga o'ralgan.

Eron miniatyura san'ati dunyoviy rang tasvirining eng yorqin tarixiy saxifalaridan biridir. Bu san'atning bizgacha yetib kelgan birinchi yodgorliklari XI asr boshlariga taalluklidir. Ammo miniatyura janrining Sosoniylar davridayoq (III va VII asrlar) mavjud bo'lganligi xaqida xam ma'lumotlar bor.

Eron aniqrog'i, fors miniatyurasi kitob illyustrasiyasi shaklida yuzaga kelib, to XVI asrgacha xam kitob va qo'lyozma varaqi bilan uzviy xolda rivojlanadi.

Katta shaxarlarda, xukumdorlarning saroylarida mansabdor shaxslarda kitoblarni ko'chirish va bezatish bilan shug'ullanadigan katta-katta ustaxonalar bo'lgan. Qadimgi Eron qo'lyozmalari, muqovasining rang-barangligiga nafis, yaltiroq qoqozga yozilgan nastalik xusnixatning nafisligi, miniatyuralarning yorqin bo'yoqlari va nakshni bezaklari xamon kishilarning diqqatini o'ziga tortib keladi. Shuni xam aytib o'tish lozimki, Eron miniatyurasi va undagi tekst parchasi orasida o'ziga xos uyqunlik mavjuddir. Mineral bo'yoqlar tuxumning oqidan yoki o'simlik mumida eritib ishlatilgan rasmning ba'zi bir joylarida tilla va kumush suvi yuritilgan.

Qog'oz va tayyor sur'at to'q billuri yoki qimmatbaxo qizil tosh aqiq bilan jilolangan qo'lyozma kitobining zarvaraqi rang-barang arnamental naqshlar bilan o'ralgan. Saxifalarning xoshiyasi esa o'simliklarni tasvirlovchi naqshlar va hayvonlar shakli bilan to'ldirilgan bo'lib, oqish rang, tilla suvi yoki bo'lmasa,

zarxal bilan qoplangan. Teridan qilingan muqovalar esa tilla qo`shilgan naqshlar bilan zarb qilingan.

XIV asr oxirida Eron miniatyura san'atida Sheroz maktabi yuzaga keladi. Janubiy Eronning bu shaxri mashxur shoirlar Sa'diy va xofizning vatani bo`lmish Sheroz bir necha asrlar davomida madaniyat va san'at markazi bo`lib keladi. Adabiyot, she'riyat va rang tasvir barq urib rivojlanadi. 1370 yilda «Shoxnoma» asariga ishlangan illyustrasiya Sheroz miniatyurasining ilk namunasidir. Bu asar kompozisiyasining juda xam soddaligi-bir oz primitivlik, manzara fonlarning rivojlanmaganligi, bo`yoqlar uyqunligining sustligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan Sheroz maktabining biz uchun aniq lo`nda va ayni vaktida o`ta soddalikni ko`ramiz. Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida XIV asrning ikkinchi yarmiga tegishli Amir Xusrav Dexlaviyning «Xamsa» asari qo`lyozmasi saqlanmoqda. Bunda illyustrasiyalarda lirik syujetlar asosiy o`rinda turadi. «Shoxnoma» miniatyuralariga yaqin bo`lishiga qaramasdan bu yerda uslubning ancha yetukligi ko`zga tashlanadi. Kam figurali kompozisiyalar rang jixatidan juda go`zal bo`lib chiziqlar ranglar mutanosiblikda ritmik uyqunlikka ega, nafislik bilan soddalik uzviy boqlanib ketgan.

Sheroz maktabi uchun xos yana bir xususiyat manzara asar yaratishga kuchli qiziqishdir. Bu yerda manzara tasviriga birinchi marta katta e'tibor berilganini, uning konkretlashtirilganini ko`rish mumkin.

XIV asrning birinchi yarmida Sherozda kitob san'ati yuksak darajada rivojlanadi. Miniaturaning badiiy tili boyib, yetuklikka erisha boshlandi. 1410 va 1420 yillarda «Fors she'riyati majmuasi» va 1425 yildagi «Shoxnoma» qo`lyozmalari qizikarlidir. Sheroz xokimi Iskandar Sulton uchun yaratilgan «Majmua» miniatyuralarda Nizmiy dostonidagi bosh qaxromon Xusravning murakkab obrazi ikki aspektda yorqin tasvirlangan. Xusrav-botir va jasur qaxramon, shu bilan birga ayshu ishratga, kayfu safoga berilgan xokim. Ammo afsuski, noma'lum rassom tomonidan yaratilgan bu asarda obrazning barcha xamma qirralari to`la yechib berilmagan bo`lsada, poemaning emosional ruxiga birmuncha yaqinlashilgan.

Sheroz miniatyurasining yana o'ziga xos xususiyatlaridan biri «Shoxnoma» illyustrasiyasidagi chizgilar odamlar va xayvonlar xarakterini juda aniq qilib tasvirlangan.

XVI asrning oxiriga oid bir miniatyurada Insonning farishtalar xamroxligida yerga tushuvi tasvirlangan u masjid mezasiga qo'nmoqda. qanotli farishtalar rangli kiyimlarda devor oq, osmon oltin rangda, Iso qora turk kiyimida boshida oq, salla. Iso qora turk kiyimida boshida oq salla. Tarixchi Matrakchi Nazux sulton buyruqi bilan u bosib o'tilgan manzillar tasviridan iborat «Kitob ul-manzil» asarini yozadi. Tasvirlangan kitobda noma'lum rassom tomonidan Istambul va Galata ko'rinishi ishlangan. Butun maydon imoratlar tasviri bilan to'lgan. Masjidlar esa aloxida ko'rsatilgan. Devorlar Sarqish. Tomlar esa qizqish rangda Bosfor dengizi ko'k, yelkanli kemalar qoramtir rangda ifodalangan keyingi miniatyuralarda ziyoratchilarning saxroda yurishi, xovuz va unga qo'yiladigan anxor, anxor ustida o'tgan torgina ko'prik tasvirlangan.

XV asrning ikkinchi yarmida yozilgan Sulaymon – I shoxligiga doir asarda Eron elchisini qabul qilish marosimini tasvirlovchi miniatyura bor. Sulton chexrasi aniq chiqqan, uning yonida ko'lida lochin tutgan yanicharlar. O'rta Saroy axli, ular elchining qo'lidan tutib, taxtga yaqin keltirishmokka. Boshqa suratda Kipr kal'asi Sant Elmonning kamal qilinishi kursatilgan. Uchinchi miniatyurada Drava daryosini kechib o'tish xaqida. qolganlarida Veger qal'asi, Sigetovar ko'riqchi kemalari, lashkar yurishi va xokazolar tasvirlangan. Keyingi ikki miniatyurada Sulaymonni ko'mish marosimi va Istambuldagi Sulaymonning masjidi tasvirlangan.

Murod – (1574-1595) zamonida «Shoxnoma» asarida yaratiladi.

Uni ozarbayjonlik musavvir miniatyuralar bilan bezaydi. Birinchi zarvarakda xarbiy ko'rik tasviri, Saroy oldidan piyoda yanicharlar o'tib bormoqda, yelkalarida miltiklar, sipoxiyalar serxasham kiyimlarda katta sallalar o'rashgan, ba'zilari javshan kiygan, qo'llarida nayza. Tasvirlar poqonama-poqona beriladi.

Saxifa yuqorisida saroy, yanicharlar, lashkarboshilarning kiyimlari kamroq, qurol, kiyimlar, bayroqlar oltin va kumush rangda.

Ikkinchi miniatyurada Kars shaxrini kamaldan ozod etish tasvirlanadi. Tepada devor bilan o`ralgan shaxar ichida o`ylar, masjidlar, quyida turk lashkargoxi ifoda qilingan. O`ylar va odamlar surati moxirona joylashtirilgan.

1550-1590 yillarda «Xunarnoma» asari yaratiladi. Musavvir Usmon bezagan. Usmon manzaraga bir necha epizod qo`shadi. Saxifa yuqorisida Saroy imoratlar tomi qizgish, toqlar ko`kish. Shular fonida qora chodirlar, saxrodagi Sarqish toshlar jozibadorligi ortgan. Oxangdosh ranglar ustalik bilan topilgan. U qator portretlar xam yaratadi. Xusrav va Sulton Salim - 2 portretlari shular jumlasidandir.

Turk xattotlik san'atini yaratganlardan biri Shayx Xamidullo (1436-1519). Uning ota-onasi asli Buxorolik bo`lib, xayot taqozasi bilan Amasyega ko`chib kelishadi. Shayx Xamidullo ko`chirgan 47 kuron va ko`pgina badiiy asarlarni xusnixatda ko`chirgan. Mazkur musavvirlardan Bobo naqqosh, Shayx Mustafo Tojiddin Grixbandiy, Abdul qani, Miroko, Shayx Kamoliy, Shoxqo`li kabi musavvirlarni chizgan asarlari bizgacha yetib kelgan.

XIV asr oxirida yirik madaniyat markazlari Boqdod, Sheroz va Xirot shaxarlarida mustaqil miniatyura rassomlik maktablari mavjud edi. Xozirgi Afqonistan territoriyasida joylashgan Xuroson davlati poytaxti Xirot shaxrida XV asrda XVI asr boshlarida o`z davrining beqiyos rassomlari ustod Kamoliddin Bexzod raxnomaligida ijob qilishar edi. Xirot miniatyura rassomlik maktabi yaqin va O`rta Sharq miniatyura maktablari taraqqiyotiga juda katta ijobiy ta'sir ko`rsatadi. XIV-XV asrlarda qadimiy madaniyat markazlardan bo`lmish Buxoro va Samarkand xam maxalliy miniatyura rassomlik maktablari bo`lgan. XIII asrda oq quyunlilar, safaviylar (1502-1576) xukumronligi davrida Tabriz va Marogiy shaxarlarida bitilgan ko`plab tarixiy va badiiy adabiyot namunalari ajoyib miniatyuralar bilan bezatilar edi. Shirvon shaxrida xam nodir qo`lyozmalar bizgacha yetib kelgan.

O`zbekiston xalqining tasviriy san'ati juda qam qadimiy bo`lib, uning sarchashmalari ibtidoiy jamoa davri tosh asridan boshlanadi. Turli ranglar vositasida toshga bitilgan juda ko`p tasvirlar o`lkamizning turli xil voqalarida uchraydi. Ruspublikamiz janubida Ko`qitang toqidagi Zaro`tsoydan topilgan

Zarao`t (Suqdiycha Zaraut – toq oraliqidagi o`t-o`larga va suvga mo`l joyiga aytiladi) ushbu joyda tasvirlangan yovvoyi qo`kizlar ovi tasviri, ovchilar qayvon terisidan yopinchiq yopinib, tuyaqush ko`rinishidagi qo`kizga yaqinlashayotgani va unga boltacha, tosh, nayza va kamon bilan qamla qilayotganlari ajoyib tasvirlangan.

Tasvir chetida rassom o`z niyatini ifodalash uchun toq sirtidagi burtoq o`rinlardan qam foydalanishgan va bir oz o`yib yoki rang bilan ularga shakl bergan, toq darzlaridan qandaqni tasvirlash uchun qam foydalanganlar. Bu yerga qayvonlarni qaydab kelib qulatish tasviri cheklangan. Zarautsoyda yana boshqa turli qayvonlar, qar xil asbob-anjomlar, qurollar qamda quyosh tasvirini ko`ramiz. Ibtidoiy davrga doir toq tasvirlari, obidalar, yana Samarqand yaqinidagi Ilonsoy va Oqsoydan, Toshkent yaqinidagi Xo`jakentdan, Farqonadagi Suvratsoydan va boshqa joylardan topilgan.

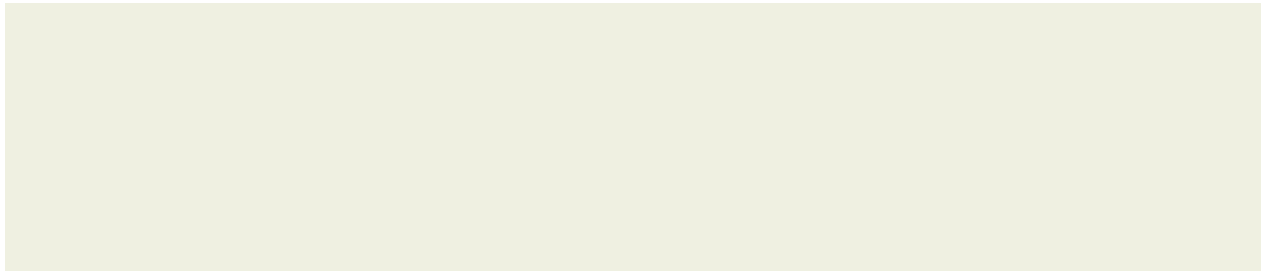
Toshlarga o`yib ishlangan tasviriy san'at obidalar o`sha davrning odamlari qayoti, dunyoqarashi va mashqulotining ifodasi desa bo`ladi.

Devoriy suratlar

Samarqandning qadimgi Afrosiyobni o`rganishda qadimgi Suqdiylarning VII asrga oid devoriy rasmlari kashf etildi. qal'a devorlarining birida bir muncha saqlanib qolgan bezaklar topildi. Bundan tashqari devordagi serqasham liboslardagi kishilarning fil, tuya va otlarda kelayotgan tasviri bor. Devorni boshqa bir bo`lagida gilam ustida o`tirgan bir guruq odamlar suqbat tasviri tushirilgan. Ulardan birini qo`ltiqida kitob, boshqasining choponi etagida suqdiycha yozuv bo`lib unda Chaqoniyyon shoqining Samarqand shoqiga yuborgan elchisi qaqida tasviri ifodalangan.

Termiz yaqinidan Tuproq qal'a ibodatxonasidan topilgan eramizning I va III asrlariga oid tasviriy san'at namunalari Chanchi qiz, uzum va shaftoli terayotgan ayol tasviri topilgan. Ushbu obida va tasvirlar o`tgan avlodlarimizning o`ziga xos badiiy madaniy markazlaridan biri bo`lganligidan o`sha davrning eng yorqin

namunasi sifatida qozirgi o`qib o`rganayotgan talabalarimiz uchun tasviriy san'at namunasi.

1.2 Buxoro va Samarqand miniatyura maktablarining vujudga kelishi

va shakllanishi.

Uning tarixi uzoq o`tmishdan boshlangan. XIV-XVII asrlarda kamol topgan. Bu davrlarda O`rta Osiyo, Xindiston, Eron maktablari va Arabiston-Buxoro maktabi «Boburiylar miniatyura maktabi, Sheroz maktabi, Isfaxon maktabi, Yazd maktabi, Boqdod miniatyura maktabi» kabi yirik san'at markazlari tashkil topgan. Xirotdan miniatyura maktabining tanazzuli va musavvirlarning Xirotdan Buxoro tomon ketishlari muxim rol o`ynaydi. XIV-XV asrlarda musavvirlarning xayeti va faoliyatida xissa qo`shgan ustod Gumm Jaxongir Buxoriy, Pir Sayd Axmad Tabriziy, Xo`ja Abdulxay Pir Axmad, Shaxobiddin Abdulla, Zaxriddin Azxar Bobo, Naqqosh Xo`ja Axmad .Ubaydullo, Nizomiddin Axmad binni, Ali Arzumlar O`rta Osiyoda qo`lyozma asarlarni miniatyuralar bilan bezatishgan.

Movarounnaxr miniatyura san'ati taraqqiyoti

Muxammad Murod Samarqandiy 1616 yilda Buxoroda bo`lgan. U Sa'diyning «Buston» asariga miniatyura chizgan. So`ng bu asar Juybor shayxlaridan Abduraxim Xo`jaga tuxfa qilingan. O`rta asr o`zbek miniatyura san'atining yana bir ko`zga ko`ringan taniqli musavviri Muxammad Murod Samarqandiy o`zining qoyat kuchli tasviriy qobilyati, asarlarni jonli, ifodali realligi bilan ajralib turadi. «Shoxnoma» asarida uning 115 illyustrasiya miniatyurasi uning o`z davrining yetuk san'atkori ekanligidan dalolat

beradi. U qoyat kuchli dramatik syujetlarni o'z asarlarida ifoda etadi. Asarlarida o'z davrining sosial xayoti to'la-qonli ifoda etib berilgan. Uning «qo'zgon» asarini kuzatar ekanmiz asar qaxramonlarini qoyat aniq tashvishli, qazabkor va jonli ifoda etganligini kuzatamiz. Asardagi ranglar xam o'ziga xos qo'zqolish ruxida beriladi.

Murodni rang tanlashi xam o'zidan avvalgi musavvirlardan boshqacharoq kompozisiya syujetlari va ularga tanlangan ranglarda aloxidalik reallik xukm suradi.

Murod Samarqandiy - mashxur naqqosh va mashxur atoqli musavvir. Murod Samarqandiy XVI asrda yashab ijod etgan rassom. Murod Samarqandiyning otasining ismi xaqida xam xech qayerda xech nima berilmagan. Murod Samarqandiyi ayrim sharqshunos olimlar uni tuqilgan va vafot etgan yilini aniq ko'rsatib bermaganlar. Murod Samarqandiy juda yoshligidanoq rasm chizishga kirishadi. U rasm chizishni eng oddiy elementlarini katta zexn bilan o'rganadi. Yosh Murod tabiat elementlaridan o'z rasmlari kompozisiyasida foydalanishga, badiiy asarlar syujeti bo'yicha rasm ishlashga asosiy e'tiborni qaratadi. U birgina rasm chizib qolmay badiiy asarlarni xam mutoala qilib turar edi. Ko'pgina manbalarda ko'rsatilishicha u davrda Xirotda Alisher Navoiy boshchiligida 40 a'zoga ega bo'lgan yetuk rassomlar xattotlar, me'morlar, musiqashunoslardan tashkil topgan «Ilmiy kengash» faoliyat ko'rsatar edi. Shu bilan birga Mirak Naqqosh raxbarligida «Nigoriston» san'at akademiyasi xam bu davr san'ati va madaniyati rivojida muxim o'rin tutgan xolda Murod Samarqandiy ijodining ravnaqida xam katta ta'siri bo'lganligini xam aytib o'tishimiz joizdir. U Xusayn Boyqaro xamda Oqa Mirakdan ta'lim olgan. Uning Xirotda yashagan choqidagi asarlari bizgacha yetib kelmagan. XVI asr 30-40 yillarida chizgan suratlarida 30 yaqini kashf etilgan. U xamma miniatyurachilar kabi shoir va buyuk mutafakkir Alisher Navoiy suratini xam chizgan.

Mir Alisher Navoiy chexrasi to'qri tasvir etilgan bo'lib chikadi. Chunki Murod Samarqandiy xam Bexzod singari shoir mir Alisher Navoiy bilan birga bo'lgan.

Mazkur surat 1931 yili Londonda tashkil etilgan Eron san'ati ko'rgazmasida namoyish etilgan edi. Xozir Texronda shoxanshox kutubxonasida saqlanadi. Biz Mir Alisher Navoiy suratini ko'zdan kechirar ekanmiz, u usta san'at egasi tomonidan chizilganligiga shubxa qilmaydi. U shoirning yuksak choqlarini tasvirlab, chexrasi ancha manodor chizilganligini aniq naoyon etib turibdi. Uning ko'zlari risolidek, kimnidir diqqat bilan, bor fikri zikri bilan tinglayotgandek tuyulardi. Surat yuqorisida «Sur'atiy Amiri Kabir Mir Alisher» degan yozuv bor.

Badiiy bezakli qo'lyozmalarni shakllanishi

Badiiy bezakli qo'lyozmalar tuzish xarakteri va usuliga ta'sir ko'rsatgan faktorlardan eng muximi qarama-qarshi kuch va sharoitlarning diolektik birligi va kurashi bo'ldi. Madaniy ijodiy faoliyatning usivu bilan birga o'lkadagi siyosiy o'rganishlar xam davr qo'lyozmalari rasmlarining uslubiy shakllanuvini belgilab berdi.

XV asr Urta Osiyo adabiy xayoti Eron bilan bogliq bo'lsa XVII - XVIII asrlarda safaviylar Eron va mazxabini rasman qabul qilganlaridan keyin Movarounnaxr-Eron bilan munosabatlarni o'zadi. Usmoniy, Turkiya, Kashmir, Shimoliy Xindistonga e'tiborini qaratadi.

Shimoliy Xindiston va Turkiyada kitob chop etila boshlangach, kitoblar O'rta Osiyoga keltirila boshlaydi. Xind musulmon madaniyatining yirik markazlaridan biri Bombay Kanpur, Lakxnau, Kashmir O'rta Osiyoga kitob yetkazib bera boshladi. Bu kitoblar arab, fors tillardagi diniy falsafiy xuquq, tarix va boshqalarga doir edi. Bu kitoblar Urta Osiyoda Kashmir usulida bajarilgan miniatyuralar paydo bo'la boshladi. qo'lyozma asarlariga chekiladigan rasmlarning uslubiy xususiyatlari va xarakteriga 1864 yil Turkiston o'lkasining Rossiyaga qo'shib olinishidek muxim voqea chuqur ta'sir qiladi. Siyosatdagi o'zgarish iktisodiy va madaniy xayotdagi siljishlar Yevropa madaniyati ta'sirning kuchayishi o'lka

ma'naviy sharoitida burilish yasaydi.

Keyingi davrda musavvir shaxsiga axamiyat berilmasdi. Ilgarigidek musavvir imzosi deyarli qo'yilmasdi. Badiiy bezakli qo'lyozmalar bir necha unut bo'lgan O'rta Osiyolik musavvirlar ismini bizgacha asrab keldi. Bular ichiga mashxur buxorolik musavvir Axmad Donish Mir Muxammad Sidiq (Xashmat), Amir Muzaffarning «Gunaxkor» o'qli qo'qonlik Muxammad Amin Kosoniy Muxammad Shokirboy, Xoja Nosir... (XIX asr ikkinchi yarmi). Ammo O'rta Osiyo an'anaviy asarlariga xos davr o'tishi bilan torayib borayotgan mutanosib davrga moyillik seziladi. Keyingi davr O'rta Osiyo miniatyurasi «Sayoxatnomalar» geografik asarlar xam tasvirlar bilan bezatilgan. Ilgari tasvirlar bilan bezash rasm bo'lgan Firdavsiyning «Shoxnoma»si, Nizomiy «Xamsa»si, Xofiz «Devon» lari, Sa'diy asarlari bezatilmadi. Ilgarigi mashxur tarixiy asarlar xam yuq. Boshka nashrdagi tasvir etilgan asarlar soni xam kam. Badiiy uslubiy xususiyatlarni taxlil etarkanmiz, murakkab manzaralarga duch kelamiz. Unda miniatyura san'ati bir xilda rivojlanadi.

Miniatyuraning badiiy uslubiy xususiyatlari.

Muallif yoki bosh qaxromon «portreti» ichki kechinmalarini tasvirlovchi saxnalar suxbat mavzusi beriladigan bo'ldi. Avliyolar payqambarni tasvirlash mavzulari cheklana bordi. Jang, ov sa'nalari vasfiy mavzularga munosabat bir muncha o'zgaradi. Mustakil peyzaj kompozisiyalari yo'qoladi. Ko'p kishilik bazm manzaralari kam figurali sokiylar bilan almashinadi. Yangi kompozision yechimlar, sxemalar paydo bo'ladi. Keyingi davr qo'lyozmalarida miniatyuraning O'rta asr uslubiga pala-partish rioya qilishi va personajlarning tarkibiy xarakteristikasiga aloxida - aloxida urqu berish sezilib turiladi. Xarakterli belgi sifatida me'moriy bezak tarzida boburiylar davri oq marmar inshooatlaridan nisbatan ilgarigi yolqiz daraxt yoki peyzash fonini yassi perspektiv qiskartmalarsiz tasvirlovchi Eron O'rta Osiyo usulidan foydalanishni ta'kidlash mumkin. Ularda Kashmir etnik tipik zargarlik takinchoqlarga boy milliy kiyimda tasvirlanib yashil va ko'kimtir ranglar bilan birga noranjiy rang, kizil oltin

ranglarning munosib uyqunlashuvini ko`ramiz. Kashmircha uslubda ishlangan O`rta Osiyo miniatyuralarida uning jixatlari kompozision ko`rilish me'moriy fon ifoda etiladi. Ammo etnik tipik va koloritda muayan uzgarishlar mavjud. Soddalik folklor rasmlar uning tabiiy rivoji va ichki buzilish jarayoni sezilgan klassik miniatyurani qayta qurilish natijasidir.

II-Bob. Miniatyura amaliy san'atning mo'jaz janri.

2.1 Kamoliddin Bexzod va miniatyura

Moniy mo'yqalamga o'xshash rassomlik mo'yqalami butun dunyo Musavvirlarini unutishga majbur qiladi. Uning ajoyib va mu'jizakor barmoqlarini esa Odam Atoning avlodlari orqasiga barcha rassomlarning asarlarini xirs qilib qo'yadi. Sof xaqiqatni o'zida mujassam etgan zamonimiz ajoyiboti bo'lgan bu musavvir xozirgi paytda butun Dunyo xukumdorlarining marxamatiga sazovor. Buyuk rassomning zamondoshlaridan biri bo'lgan xiroflik tarixchi Xondamir o'zining «Xabab us-siyar» asarida Bexzod xaqida xayratlanib ana shunday yozgan edi. «Rassomlar xaqidagi mashxur risolaning muallifi qozi Axmad musavvir xakida!» qisqa bir vaqt orasida Bexzod shu darajada moxir musavvir bo'lib yetadiki, rang tasvir paydo bo'lgandan buyon bu soxada san'at axli orasida unga teng keladigan yo`q edi, - deb yozadi. «Kamoliddin Bexzod zamondosh mo'yqalam soxiblari orasida eng yaxshi musavvir xattotlarning boshliqi o'z san'atining cho'qqisiga erishgan uluqlardan edi» - deydi boshqa bir zamondoshi. Raassom va xattot Dustmuxammad Bexzodning shuxrati Sharqning buyuk miniatyurachisi bo'lmish shuxrati nakadar baland bo'lganligini kursatadi. Bexzod qadimgi Xurosanning katta shaxarlaridan birida temuriylar poytaxti

Xirotida 1455 yilda tuqiladi. Tarixiy asarlarda yozilishicha Bexzod ota-onadan juda erta yetim kolib taniqli xirot xattoti va rassomi Mirak naqqosh Xurosoniy qo`lida tarbiya oldi.

Mirak naqqosh Xuroson xukumdori Sulton Xusayn (1465-1506) saroyida shox kutubxonasining boshkaruvchisi kitobdor vazifasida ishladi. Mirak naqqosh Bexzodning ustozlaridan biri edi. Uning miniatyura san'ati bo'yicha ustozlaridan Yana biri buxorolik ustoz Jaxongirning shogirdi mashxur rassom pir Sadid Tabriziy bo'lgan. Uning ustodlari o'z zimmasining mashxur rassomlari edi. Bexzodning asarlaridagi uziga xos xususiyatlaridan ustozlarning ta'siri kattadir. Sulton Xusayn Bayqaro zamonida qirot uzining rassomga bo'lgan xurmatini aniq bildirish maksadida Shox Ismoil 1522 yilda maxsus buyruq bilan Bexzodni Shox kutubxonasining boshliqi kitobdor qilib tayinlaydi. Keksayib saksonlarga borib qolgan rassom vataniga qaytib kelgach, 1535 -36 yillarda Xirotida vafot etadi. Uning portretini Tabrizda yashagan rassom tomonidan ishlangan portret saqlanib qolgan. Uning qomati bir muncha bukchaygan xolda tasvirlangan. Bexzod yaratgan asarlarning aniq bir xisobi yo`q edi. U yaratgan asarlarda xattoki imzo chekilmagan. Bexzod o'z ishlarida Sheroz, Tabriz va Xirot miniatyura maktablarining muvaffakiyatlari ajoyib ravishda uyqunlashtiriladi. Rassom o'zining yoshlik yillarida ishlagan ilk asarlaridayoq xatni jiddiy kuzatuvchi moxir san'atkor ekanini ko`rsatadi. Bexzod illyustrasiya qilinadigan qo`lyozmadan shunaqa syujetlarni tanlab oladiki, bu syujetlar uningcha xayotning turli lavxalarini, mavjudotini doimo xarakatda ekanini ko`rsatish lozim. Shungacha va shundan keyingi devorlarda yaratilgan kompozisiyalarda Bexzod uncha katta bo'lmagan juda keskin xarakat va katta kenglikni o`zida mujassamlatirgan miniatyuralarni yaratish uchun aloxida bir usulni qo`llaydi u figuralarni miniatyura ramkalari bilan kesib qo`yadi va ushbu usul bilan tomoshabinning xayotida xarakat davom etayotganining tasavvurini tuqdiradi.

Bexzodning yaratgan asarlari

Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asariga ishlangan Xeva qal'asining qamal qilinishi nomli asarida aniq detallarni ko'rish mumkin. Bexzodning masjid qurilishi tasvirlanayotgan asarida esa ishlarining borishini keng ko'lamda ko'rsatib bergan. Bu miniatyuralarga qarab turib, odam ish juda kizqin ketayotganini ko'rish mumkin. Navoiyning «Farxod va Shirin» dostonida Farxod jasoratini qanchalik kuylangan bo'lsa, Bexzod xam o'z miniatyuralarida Xirotda shaxrini obod qilgan nomsiz ustalar va xunarmandlarni muxabbat bilan tasvirlaydi. Sa'diyning shaxri O'rta Sharqda unga teng keladigan shaxar yo'q edi. Xirotda shaxri me'morchiligiga masjidning salobatligi bilan madrasalarni, mexmonxonalar, shifoxonalar, xammomlarning barcha qurilish binolarining aniq qurilmalari uni bezab turgan naqshinkor koshinlari kishilarni xayratga solgan. Bu yerda miniatyura va xattotlik asarlarining eng yaxshi namunalari ishlanardi. Sulton Xusaynning zamondoshlari Jomiy, Navoiy, Mirxond va Xondamir chiroyli xusnixat mualliflari xattot Sulton Ali, Mashxadiy Kamoliddin Kamoliddin Bexzod o'sha paytlarda Xirotda gultojilari edilar. Sulton Xusaynning o'zi xam shoir bo'lib, nafis san'atning nozik bilimdoni sifatida ijodkorlarga xomiylik qilardi. Buyuk Bexzodning shakllanishida Navoiy katta ta'sir ko'rsatadi. Buyuk ustoz o'zining mashxur musavvirlariga Amir Nizomiddin Alisher Navoiyning marxamati va qamxo'rliги tufayligina erishdi deydi tarixchi Xondamir. XV asrning 90 yillarida Sulton Xusayn Bayqaro Bexzodni o'z kutubxonasiga boshliq qilib tayinlaydi. U Sharqning buyuk yozuvchisi va shoirlarining asarlariga miniatyura chizishni buyurar edi. Sulton Xusayn xattot o'z boqida Bexzodga ijodxona qurdirgan. Uning ishidan zavqlanish uchun uni oldiga tez-tez kelib turar edi. Bu bilan dunyoning tashvishlarini birmuncha unutganday bo'lardi. 1537 yilda Sulton Xusayn vafot etdi. Shayboniyxon Xirotda bosib oldi. Bexzod Xirotda qolib o'z ijodini davom ettirdi. Shayboniyxon xam bilimdon xukumdor bo'lib rassomga aloxida e'tibor beradi va unga o'z portretini chizishni buyuradi. Shayboniyxon xalokatidan so'ng 1510 yil Xirotda shox Ismoil bosib oladi. Bexzod boshqa bir xukumdor xarakatiga o'tishga majbur bo'ladi va safaviylar poytaxti Tabrizga boradi. Shox Ismoil Bexzod ijodini yuqori baxolaydi.

1514 yilda Childiran yonidagi jangda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Shox Ismoil qaytib kelib ularning axvollarini so`rattirgan. Buston asarida mashxur Doro cho`pon miniatyurasi Navoiyning insonparvarlik qoyalari ta'siri ostida yaratilgan. Bu miniatyurada qoyali toqlar, ba'zi joylar butalar bilan qoplangan yam-yashil o`tloq, chuponlar va otlar yorqin bo`yoqlar ostida bir-biri bilan uyqunlashib ketgan. Bu asarida xam Bexzod baytal onasini emayotgan toychoq va qimiz quyayotgan cho`pon bola kabi xaqqoniy va xayotiy lavxalarni tasvirlaydi. Ayniqsa, cho`pon qomati juda ta'sirchan chiqqan.

Temur va temuriylar davri Samarqand madaniyati

Temur va temuriylar davrida Samarqand shukuxi va ko`rki butun jaxonni shu bilan bir katorida qarbiy Yevropani xam lol etgan edi.

Uluqbek xukumronligi yillarida Astronomiya, Matematika va boshqa tabiiy fanlar qatorida Adabiyot va madaniyat xam ravnaq topdi. Shu qatorda Movaraunnaxr miniatyura maktablari shakllana boshladi.

O`rta Osiyo miniatyura san'atida Sharq Rafaeli xisoblangan Kamoliddin Bexzod boshchiligida kamol topgan Xirot miniatyura maktabining shakllanishi va taraqqiyoti ko`p xollarda Samarqand miniatyura maktabi ta'sirida amalga oshadi.

Antik tarixiy ma'lumotlarga ko`ra Bexzod miniatyura san'atini Pir Sayd Axmad Tabriziydan o`rgangan. Pir Sayd Axmad Tabriziy esa «Umdat ul musavviriy» (Musavvirlar peshvosi) nomi bilan mashxur buxorolik ustod Jaxongirning shogirdi bo`lgan. Ustod Jaxongir esa Temuriylar davri tasviriy san'atning asoschisi bo`lmish ustod Gung (soqov) dan taxsil ko`rgan.

Bexzod raxnomalik qilgan Xirot miniatyura maktabi namoyondalari eng noziq o`ta nafis asarlarida realistik tushunchalarni tom ma'noda ifoda etgan. Agar biz Buxoro miniatyura maktabi asarlarida, asosan tabiat manzaralariga oshuftalik yo`lini kuzatsak, Xirot maktabida esa inson qiyofasini tasvirlash – portret janrida katta muvoffaqiyatlarga erishganligining guvoxi bo`lamiz. Tasvirning ob'yektga mosligi ranglar uyqunligi musavvirning bosh maqsadi sanalgan. Bexzod mo`yqalamiga mansub Sulton xusayn Muxammad Shaybonixon, Alisher Navoiy, qosim Alining,

«Alisher Navoiy va yosh mirzo» Bexzodning Tabrizdagi shogirdlaridan biri chizgan shu paytgacha topilgan yagona surati - Kamoliddin Bexzod portret asarlari buni yaqqol isbotlaydi.

Olimlar Bexzodni Sharqda portret janrining asoschisi deb uluqlaydilar. Ulardan biri - «Samarqand devoridagi jang» ikkinchisi - «Uluqbek oila a'zolari va Saroy axllari bilan lochin ovida» nomli miniatyuralardir. Birinchi tasvirda Samarqand devoridagi kamon otuvchilar orasidagi Temurning nabirasi Xalil Sultonning surati xam bor.

Ikkinchi tasvirda esa Uluqbek dala shiyporida chordona qurib o'tiribdi, uning yuz tuzilishi aniq ifoda etilgan: qisq ko'zli, mo'qul bashara, O'rta Osiyoliklarga xos soqol, boshida esa Oq tivit kalpok tasvirlangan.

Samarqand miniatyura maktabiga xos aniqligi portret xamda tabiat manzarasi yorqin ifodalangan.

XVIII asrda Movarounnaxr

O'rta Osiyo miniatyurasining badiiy qiymatini o'ziga xos xususiyatlari so'nggi taraqqiyot davrigacha bu san'at turi o'zgaruvchan tarixiy madaniy sharoitlarga moslashib, yashashda davom etgani, moddiy va ma'naviy borliqni o'zgartirmoq va in'ikos ettirmoqning yangidan - yangi usullarini ishlab chiqishda davom etganini o'rganishni taqozo etadi. O'rta Sharq xususan Kojar va Kashmir miniatyurasi va shu bilan birgalikda O'rta Osiyo miniatyurasini o'rganilmadi.

XVIII asrning oxiriga kelib, xo'jalik axvoli izga tushdi. Buxoro amirligi, Xorazm va quvon xonliklari mavqeini mustaxkamlanishi iqtisodiy taraqqiyotga, madaniy rivojlantirishga va kitob san'ati ustalarining ishining jonlanishiga olib keladi.

Eron miniatyura san'atining o'ziga xos xususiyatlari

Osiyoda eng yirik davlatlardan xisoblangan Eron insoniyat sivilizasiyasining eng qadimgi markazlardan biridir. Bu yerda necha ming yillar davomida arxitektura, ulkan qurilishlar va qoyalarga ishlangan monumental relyeflardan tortib, nozik toshdan yo'nib ishlangan buyumlar, sopol idishlar va ajoyib miniatyuralargacha

yaratildi. Eron miniatyurasini ko`zdan kechirib chiqishdan avval qisqa bo`lsa-da, tarixga nazar tashlash joizdir.

Eron miniatyura san'ati va nodir qo`lyozmalarni yaratilishi. VII asrning o`rtalarida Eron arablar tomonidan bosib olinib arab xalifalariga qaram bo`lib qoldi. Eron bu qaramlikdan IX- X asrlardagina ozod bo`ldi. Arablar o`zlari bilgan yangi islom dinini olib kelishdi. Islom dini maxalliy badiiy an'analarni butunlay yo`qota olmagach, ularni yo`nalishga katta ta'sir qiladi: binolarni Yangi masjidlarni qurish shart bo`ladi. Tasviriy san'atni rivojlantirishni cheklaydi (inson qiyofasini tasvirlashni qisman ma'n qiladi), bezakli naqsh san'atini rivojlanish sur'ati tezlashadi. X asrning boshlarida Eronning sharqiy viloyatlari O`rta Osiyoliklar xokimiyati tepasida turgan Samoniylarga yon bosadi. Buning oqibatida O`rta Osiyo va Eron Xalklarining madaniy aloqalari yo`lga qo`yiladi. X-XIII asrlarda feodalizimning rivojlangan davri – Eron san'atining rivojlanishida eng muxim bosqichdir. Chunki bu davrda me'morchilikning asosiy shakllari, tasviriy san'at, badiiy xunarmandchilik ravnaq topadi.

Bu o`zgarishlarni xammasi Eron shu vaqt ichida ikki marta XI asrda saljuqiy turklari tomonidan va VIII asrda murillar tomonidan ayovsiz bosqinchilik yurishiga uchragan oqir tarixiy davrlarda yuz beradi. Madaniyatning rivojlanishi keskin qoyaviy kurashlarda, feodalizm zulmiga qarshi yo`naltirilgan xalq xarakatlari davomida kechadi.

Xokim sinflar islom diniga mexnatlash xalqni jaxolatdan saqlash quroli sifatida qaragan edilar. Ammo, mamlakat uchun eng oqir bo`lgan paytda xam xalqchil, xayotbaxsh manbaalar chinakkam san'at asarlarining yuzaga kelishiga sabab bo`ladi. San'atlar ichida eng avvalo, Eronning ajoyib she'riyati barq urib rivojlanadi. Shoirlar qatorida eng birinchi bo`lib, Eron va tojik adabiyotining klassigi, mashxur «Shoxnoma» poemasi muallifi Abulqosim Firdavsiy turadi.

XI-XII asrlar mobaynida faylasuf shoir Umar Xayyomning o`sha davr uchun yangilik bo`lgan chuqur mazmunli ruboylari dunyoga keladi.

XIII- XIV asrlar esa «Guliston» va «Bo`ston» nomli o`lmas asarlar avtori shayx Sa'diyning nozik va nafis lirik - asarlar muallifi xofizning nomi bilan

xarakterlanadi. Ularning asarlari eng moxir xattotlar tomonidan mexr-muxabbat bilan ko`chirib kitob qilingan. Ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan. qimmatbaxo mukovaga o`ralgan.

Eron miniatyura san'ati dunyoviy rang tasvirining eng yorqin tarixiy saxifalaridan biridir. Bu san'atning bizgacha yetib kelgan birinchi yodgorliklari XI asr boshlariga taalluklidir. Ammo miniatyura janrining Sosoniylar davridayoq (III va VII asrlar) mavjud bo`lganligi xaqida xam ma'lumotlar bor.

Eron anikroqi, fors miniatyurasi kitob illyustrasiyasi shaklida yuzaga kelib, to XVI asrgacha xam kitob va qo`lyozma varaqi bilan uzviy xolda rivojlanadi.

Katta shaxarlarda, xukumdorlarning saroylarida mansabdor shaxslarda kitoblarni ko`chirish va bezatish bilan shuqillanadigan katta-katta ustaxonalar bo`lgan. qadimgi Eron qo`lyozmalari, muqovasining rang-barangligiga nafis, yaltiroq qoqozga yozilgan nastalik xusnixatning nafisligi, miniatyuralarning yorqin bo`yoqlari va nakshni bezaklari xamon kishilarning diqqatini o`ziga tortib keladi. Shuni xam aytib o`tish lozimki, Eron miniatyurasi va undagi tekst parchasi orasida o`ziga xos uyqunlik mavjuddir. Meneral bo`yoqlar tuxumning oqidan yoki o`simlik mumida eritib ishlatilgan rasmning ba'zi bir joylarida tilla va kumush suvi yuritilgan. Qoqoz va tayyor sur'at toq billuri yoki qimmatbaxo qizil tosh aqiq bilan jilolangan qo`lyozma kitobining zarvaraqi rang-barang arnamental naqshlar bilan o`ralgan. Saxifalarning xoshiyasi esa o`simliklarni tasvirlovchi naqshlar va xayvonlar shakli bilan to`ldirilgan bo`lib, oqish rang, tilla suvi yoki bo`lmasa, zarxal bilan qoplangan. Teridan qilingan muqovalar esa tilla qo`shilgan naqshlar bilan zarb qilingan.

Eron miniatyura maktablariga umumiy tavsif

XIV asr oxirida Eron miniatyura san'atida Sheroz maktabi yuzaga keladi. Janubiy Eronning bu shaxri mashxur shoirlar Sa'diy va xofizning vatani bo`lmish Sheroz bir necha asrlar davomida madaniyat va san'at markazi bo`lib keladi. Adabiyot, she'riyat va rang tasvir barq urib rivojlanadi. 1370 yilda «Shoxnoma» asariga ishlangan illyustrasiya Sheroz miniatyurasining ilk namunasidir. Bu asar

kompozitsiyasining juda xam soddaligi-bir oz primitivlik, manzara fonlarning rivojlanmaganligi, bo'yoqlar uyqunligining sustligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan Sheroz maktabining biz uchun aniq lo'nda va ayni vaktida o'ta soddalikni ko'ramiz. Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida XIV asrning ikkinchi yarmiga tegishli Amir Xusrav Dexlaviyning «Xamsa» asari qo'lyozmasi saqlanmoqda. Bunda illyustrasiyalarda lirik syujetlar asosiy o'rinda turadi. «Shoxnoma» miniatyuralariga yaqin bo'lishiga qaramasdan bu yerda uslubning ancha yetukligi ko'zga tashlanadi. Kam figurali kompozitsiyalar rang jixatidan juda go'zal bo'lib chiziqlar ranglar mutanosiblikda ritmik uyqunlikka ega, nafislik bilan soddalik uzviy boqlanib ketgan.

Sheroz maktabi uchun xos yana bir xususiyat manzara asar yaratishga kuchli qiziqishdir. Bu yerda manzara tasviriga birinchi marta katta e'tibor berilganini, uning konkretlashtirilganini ko'rish mumkin.

XIV asrning birinchi yarmida Sherozda kitob san'ati yuksak darajada rivojlanadi. Miniatyuraning badiiy tili boyib, yetuklikka erisha boshlandi. 1410 va 1420 yillarda «Fors she'riyati majmuasi» va 1425 yildagi «Shoxnoma» qo'lyozmalari qizikarlidir. Sheroz xokimi Iskandar Sulton uchun yaratilgan «Majmua» miniatyuralarda Nizmiy dostonidagi bosh qaxromon Xusravning murakkab obrazi ikki aspektda yorqin tasvirlangan. Xusrav-botir va jasur qaxramon, shu bilan birga ayshu ishratga, kayfu safoga berilgan xokim. Ammo afsuski, noma'lum rassom tomonidan yaratilgan bu asarda obrazning barcha xamma qirralari to'la yechib berilmagan bo'lsada, poemaning emosional ruxiga birmuncha yaqinlashilgan.

Sheroz miniatyurasining yana o'ziga xos xususiyatlaridan biri «Shoxnoma» illyustrasiyasidagi chizgilar odamlar va xayvonlar xarakterini juda aniq qilib tasvirlangan.

Eron miniatyura maktablarida o'ziga xos uslublarning kiritilishi

XV asrga kelib Sheroz maktabi sezilarli darajada orqada qola boshladi. O'sha davrda fan va san'at ixlosmandlariga xomiylik qila boshlagan sulton Xusayn va shu yerda yashab ijod qila boshlagan shoir Alisher Navoiy Eronning eng yaxshi san'at

namoyandalarini Xirotda jalb etadilar. 1519 yili Xirotda Jomiyning «Oltin zanjir» dostoni xattot Mir Ali al Xusayn tomonidan ko`chirilgan. XVI asrning 50 yillarida o`sha paytlarda Ibroxim Mirzo saroyida ochilgan ustaxonada mashxadlik rassom tomonidan ishlangan.

XVI asrdan boshlab miniatyuralar kitob bilan boqlanmagan xolda aloxida-aloxida varaqlarga, «Murakka» maxsus albomlarga ishlana boshlandi.

XVI asrda qozi Axmad ibn Mir Munshiy al Xusayn tomonidan yozilgan «Guliston xunar» ya'ni xattot va rassomlar xaqida risola asari Eron rang tasviri tarixining juda qiziqarli manbaalaridan biridir.

XVII asr Eron rang tasvirida safaviylar poytaxtiga aylangan Isfoxon shaxri bilan boqliqdır. Miniaturaning Isfoxon miniatyura maktabi maxalliy maktablarni o`zida birlashtirib shu davrning yangi badiiy qoyalarini ifodalab, rassomlarning insoniyat ichki dunyosini ifodalashga qiziqтира boshladi.

Manzara elementlari bilan to`ldirilgan portret janri rivojlandi. Miniaturada yorqinlik va ko`p ranglilik yo`qola boshladi. Bunda Yevropa rang tasviriga xos nur va soya, Yevropacha kostyumdagi personajlar yuzaga keldi. Isfoxon maktabining asoschilari va yaratuvchilari Oqa Rizo va uning mashxur shogirdi va izdoshi Rizo Abbosiydir. XVII asrning ikkinchi yarmida rassom Aliquli Jabbor va italiyada ta'lim olgan Muxammad Zamon yetishib chiqdi. Rizo Abbosiy shox Abbos – I saroyida saroy rassomi edi. Rizo Abbosiy nafis chizgilari go`zal rang tasvir asarlarining moxirona ustasi bo`lgan. Individuallashtirilgan portretlarni yaratishga intilgan. Bu maqsadga yetish uchun rassom naturaga qarab ishlagan. Chunki uning gavdasi xarakatlarini, imo-ishoralarini va xolatlarini tasvirlarda xayotiy lavxalar va eskizlar saqlanib qolgan.

XVIII – XIX asrlar Eron miniatyurasida jannat va do`zaxni, Muxammad payqambarni, imomlarini tasvirlash va boshka shunga o`xshash daqal xunuk xarakterga ega bo`lgan but shaklidagi asarlar keng tarqalib ketadi. XIX asr va XX asr boshlarida rassom Kamol ul Mulki Eron rangtasvirini Yevropaning badiiy va texnik priyomlarini qo`llagan xolda islox qiladi. Miniaturada Eron san'atining shunchalik o`ziga xos va yorqin bir ko`rinishi ediki, uning an'analari va ta'siri

xozirgi zamon Eron rassomlarining ijodida xam sezilib turadi.

Tabriz miniatyura maktabi — oʻrta asrlarda Tabrizda shakllangan tasviriy sanʼatdagi uslubiy yoʻnalish. Ilk namunalari 13-a. oxiri — 14-a.larga mansub. Eng rivojlangan davri 16-a.ning 30—40y.lariga toʻgʻri keladi. T.m.m. sanʼatiga dastlabki davrda Sharq va Gʻarb. mamlakatlari, ayniqsa, Xitoy miniatyurasining taʼsiri kuchli boʻlgan. Keyinchalik bu sanʼat anʼanalari ijodiy oʻzlashtirilib, yangi obraz tuzilishi, ranglar gammasiga ega boʻlgan uslub yaratilgan. 14-a.da, ayniqsa, 16-a.

da Tabriz kitobat sanʼatini muhim markaziga aylangan. 15-a.da markaz Hirotga koʻchiriladi, Hirot miniatyura maktabining shakllanishiga kuchli taʼsir koʻrsatgan. 16-a.da Tabriz safaviylarning markaziga aylangach, tasviriy sanʼat yana kjsaddi. Sulton Muhammad Tabriziy boshchiligidagi mahalliy rassomlarga Kamoliddin Behzodniit bosh qilib tayinlanishi, Hirot miniatyurasi anʼanalari bilan T.m.m. anʼanalarining qoʻshilib ketishi yuksak darajadagi kitobat sanʼatini yuzaga keltirdi: badiiy shakl mukammallashdi, koʻp shaklli murakkab kompozitsiyalar yuzaga keldi, asarlar epik xarakterga ega boʻldi, tasvirda meʼmoriy manzara keng oʻrin egalladi, yangi serhasham bezaklari, nafis ritmi va yorqin boʻyoqlar tuzilishi oʻz navbatida miniatyuraning taʼsirchanligi va jozibasini oshirdi. Anʼanaviy ishqiy, mifologik mavzular oʻrnini saroy hayotini aks etgirishga intilish egalladi, mavzu doirasining kengayishi bilan rasmlarda demokratik ohanglar, xalq va uning urfodatlari, real kundalik hayoti va tabiat manzaralari ham oʻz aksini topdi, alohida varaklarda asarlar yaratildi, dabdabali portret yuzaga keldi. Sulton Muhammad, Ogʻa Mirak, Krsim Ali, Mir Sayd Ali va boshqalar T.m.m.ning yirik vakillaridir. T.m.m. namoyandalari "Shohnoma" (1524, SanktPeterburg), Nizomiyning "Xamsa"si (15-a. oxiri — 16-a., Istanbuldagi Toʻpqopu saroyida), Rashiduddinning "Jomiʼ attavorix" (1528—29, Rossiya milliy kutubxonasida) va b. qoʻlyozma kitoblarni badiiy bezagan. T.m.m. oʻrnini Isfahon miniatyura maktabi egalladi. Biroq T.m.m. Eron, Turkiya, Hindiston miniatyura sanʼatiga yana koʻp yillar davomida taʼsir koʻrsatgan.

Isfahon miniatyura maktabi — 16— 17-a.lar chegarasida Isfahon (Eron)da safaviy shoh Abbos 1 saroyida shakllangan miniatyura maktabi. Mahalliy badiiy maktab xususiyatlarini oʻzlashtirgan I. m. m. ayni vaqtda oʻz asrining yangi badiiy gʻoyalarini ifodalagan. Yangi ifoda vositalari va mazmun (syujetlar) izlash natijasida anʼanaviy miniatyuraga yangi ruh, yoʻnalish bagʻishlagan, kitob illyustratsiyasi doirasidan chiqib, muraqqa (albom)larda, alohida varaqlarda rasmlar ishlana boshlagan. Musavvirni insonning ruhiy olami qiziqтира boshlashi manzaralar bilan boyitilgan portretlar, chiziklariga eʼtibor qara-tilgan rasmlarni yaratishga olib kelgan. 17-a.ning yirik musavvirilaridan Rizo Abbosiy ("Choʻpon", 1634, Sankt-Peterburgda) I. m. m. uslubini yaratuvchilaridan boʻldi. U Eron miniatyuralaridagi rangdor boʻyoqlardan voz kechib, yangi tasvir vositalari (chiziqlar, shakllar)ga murojaat etgan, na-tijada rasm birinchi oʻringa oʻtib, rang bir oz yengil tus sifatidagina qoʻllanilgan. Keyinchalik I. m. m. (Muhammad Qosim, Afzal ulhusayniy, Muhammad Yusuf va b. ijodi)da shakllar yirik, hayotiy lavxalar va manzara yanada real ifodalangan, kiyimlar bezagi va zamin tasvirida zarhaldan keng foydalanilgan, yangi mazmun bilan boy-tilgan asarlar yaratish harakterli boʻlgan. 17a. 70-y.laridan yevropa rangtasvirining taʼsiri kuchaygan. Muhammad Zamon, Ali Qulibek Jabbor va b. asarlarida nursoyaning ayrim xususiyatlari kuzatiladi, xristian mifologiyasi mavzui koʻplab uchraydi. 18-a. boshlariga kelib I. m. m.da "evropalashtirish"dan iborat yoʻnalish yetakchi oʻrin egallagan.^[1]

Sherozminiatyuramaktabi — Erontasviriysanʼatidagiyoʻnalish. 14-asr 1-yarmidaSherozdayuzagakelgan;

budavrdayaratilganasarlardevoriyrasmlarmujassamotigayaqin, ulardashakllaryirik, manzaralarumumlashmaboʻlib, tilla, qizilvasariqranglaryetakchilikqiladi. 14-asroxiri —

15asrboshlaridanyaratilganasarlarmatnvaqoʻlyozmabezaklaribilanuygʻunlashib, murakkabkoʻpshakllimujassymotlarortdi,

kishilarvamanzaragaeʼtiborningqaratilganligi,

nafisrasmlar,

ranglarga boyligi bilan ajralib turadi (Nizomiy, "Xamsa", 1479 va 1491, Rossiya milliy kutubxonasida). 16-asrda Sh.m.m. vakillarining asarlarimayin, nozik ranglarga masasi, mujassamotlar qismlariga chao'ta aniqlikda ishlanishi bilan diqqatga sazovor (Nizomiy, "Xamsa", 1532—42, Ermitaj davaboshqalar).

Qazvin miniatyura maktabi — Eron tasviriy san'atidagi maktablardan biri (16-asr 70—80-y.lar). Shoh Ismoil II davrida Qazvin shahrida kutubxona tashkil etilgan, Mashhad va Tabrizdan kelgan naqqosh, xattot, musavvirlar ijodiy faoliyati zaminida shakllangan. Bu maktab vakillari diqqatni harakat tasvirlariga qaratganlar, rasmlar kam shaklliligi bilan ajralib turadi. Q.m.m.ning yirik vakillari Muhammadiy, Shayx Muhammad ("Yigit kitob va gul bilan", "Yigit to'tiqush bilan") va boshqalarning asarlarida maishiy lavhalar jonli, rangdor ifodalangan. Sankt-Peterburgdagi Rossiya milliy kutubxonasida saqlanayotgan Jomiyning "Tuhfat ulahrar" asariga ishlangan miniatyuralar Shayx Muhammadga nisbat beriladi.

2.2 SHARQ MINIATYURA SAN'ATINI O'RGATILISHI

Badiiy bezatilgan Sharq qo'lyozma kitoblari, Kitobat san'ati xam ilmiy - tarixiy, xam badiiy - estetik, xam ma'naviy - ma'rifiy qiymati bilan umumjaxon madaniyati xazinasini bilan noyob san'at asarlari sifatida munosib o'rin egallagan. Ushbu san'atning tarkibiy qismi, Sharq xalqlarining mushtarak badiiy merosi va iftixori bo'lmish miniatyura san'ati ko'p yillar mabaynida asosan sharqshunoslar, etnograflar, san'atshunoslar, filologlar va tarixchilarning diqqat markazida bo'lib keldi.

Umumta'lim maktablari, maktabdan tashqari o'quv tarbiyaviy muassasalari, qolaversa o'rta va oliy san'at o'quv yurtlarining bu san'at turining tarbiyaviy imkoniyatlari pedagogik jarayonda to'laqonli foydalanilmadi. Zero, yosh avlodni bu san'at turiga jalb etish ko'pgina o'quv tarbiyaviy muammolarni ijobiy xal etish imkoniyatlarini ochib beradi.

Chunonchi, Sharq miniatyura san'atining yetuk tasviriy san'at turi sifatida uning

mazmuni, qoyasini badiiy estetik idrok etish jarayonida ularda tasvirlangan ijtimoiy xayet,

tarixiy evalyusiylar, personajlarning ichki dunyosi, adabiy asar miniatyura mualliflarini aks ettirayotgan voqea va xodisalarga nisbatan ifodalangan o`zlarining falsafiy muloxazalari, qarashlari, bu voqea va xodisalardagi etnik xususiyatlarni anglab yetish, baxo berish va ular asosida o`z munosabatlarini amaliy, tasviriy ko`rinishda ifodalash muqim aqamiyat kasb etadi. Bu masalani bir tomoni. Yana bir muxim masala - o`quvchilarga Sharq miniatyura san'atining jaxon madaniyatida tutgan o`rni, Sharq miniatyura maktablari va markazlari, ularda mavjud bo`lgan badiiy umumiylik va tafovutlarning sabablari, bu maktablarni zabardast vakillari xaqida ma'lumotga ega bo`ladilar. Shuningdek, Sharq miniatyura san'atining mustaqil san'at turi sifatida shakllanish tarixi, uning san'atning boshqa turlari, xususan adabiyot bilan boqliqligi, xar bir asardagi taraqqiyot darajalarini shu zamonni ijtimoiy - siyosiy va madaniy xayoti bilan boqliqligi xaqida ma'lumotga ega bo`ladilar.

Sharq miniatyuri san'atini o`rganish, ayniqsa uning tasviriy usullari aks ettirilgan tasviriy lavxalarda milliy xarakterdagi qarashlarni qo`llash usullaridan baxobar bo`lish bilan bir qatorda ularni turlashtirish prinsiplari bilan xam tanish bo`ladilar. Masalan o`rganiladigan asar personajlarining o`rganish jarayoni to`garak qatnashchilari uchun samarali bo`ladi. Faqat Sharq miniatyuralaridagi qaxramonlarning o`rganish jarayoni qator tarbiyaviy – pedagogik masalalarning yechimini ochib berish va xal etish imkonini beradi. Jumladan bu jarayonda o`quvchilar Sharq miniatyura san'atidagi o`ziga xos tasviriy usullardan tashqari tasvirlangan personajlarning liboslarini o`rganish orqali ilmiy va badiiy axamiyat kasb etuvchi tarixiy sana va voqealardan voqif bo`ladilar, personajlarning tabaqasi, yosh kategoriyasi xamda kasbi-kori to`qrisida tasavvur oladilar. Nixoyat, o`quvchilar o`zlarining ijodiy ishlarida tasvirlashda miniatyura janrida ijod qilayotgan zamondosh rassomlarining asarlari bilan tarixiy asarlarni qiyosiy o`rganish jarayonida badiiy an'analarni idrok etish va bu an'analarni xozirgi xalq san'atida davom ettirilishi to`qrisida nazariy va amaliy taassurotlarga ega

bo'ladilar. Xuddi shu tamoyil asosida Sharq miniatyura san'atida o'z ifodasini topgan badiiy naqqoshlik va ganchkorlik namunalari, ayniqsa saroylar, qabulxonalar, istiqomat qiladigan joylarning, interyerlarini bezashda sharqona me'morchilikdagi an'alarini qo'llanish xususida ma'lumotni boyitadilar.

Sharq miniatyura san'atida Komoliddin Bexzod va uning takrorlanmas badiiy tasviriy maxorat maktabi san'atdagi kamolot namunasi bo'lgan bo'lsa, Temuriylar davri ilm - fani, ayniqsa adabiyotga miniatyura san'ati yuksaklikka erishdi. Umuman ilm - fan va madaniyatning oltin asri bo'lib tarixga kirdi.

Miniatyura san'ati asarlarini idrok etishda uning funksional vazifalari badiiy bezatilgan qo'lyozma asarlarining tarkibiy qismi, ajralmas badiiy – grafik elementi sifatida qarash lozim. Bunday yondashish o'quvchilarning bu durdona san'atdagi sintezni ilqash, ularning xamoxangligini ta'minlovchi omillarni aniqlash va taxlil qilish imkonini beradi. Jumladan suz bilan tasvir birligidagi badiiy matn va badiiy tasvir sintezi, badiiy bezatilgan kulyozma asarlarini yaratilishida turli kasb egalari - xattot, nakkosh, muzaxxib, lovvox va musavvirlarning ijodiy xamkorligining samarali yuksak badiiy qiymatga ega bulgan, badiiy jixatdan mukammal bezatilgan kulyozma asarlarini yaratilishini asosiy zamini ekanligi xakida taassurotga ega bo'ladilar. Masalaga shu tariqa yondashish xattotlik badiiy nakkoshlik kabi miniatyura san'atiga alokador bulgan san'at turlaridan aloxida mashqulotlar qtkazish imkonini berildi.

Sharq miniatyura san'atini umumta'lim maktablari sharoitida urganishga karatilgan va unda yukorida sanab utilgan vazifalarni xal etish kuyidagi asosiy pedagogik muammolarni yechish bila boglik xolda olib boriladi. Chunonchi, san'at vositasida ukuvchilar ongiga Sharqona falsafiy dunekarash, axlok me'yerlarini singdirish, miniatyura san'atining rivojlanish boskichlarini urganish orkali xalkimizning madaniy tarixini, badiiy an'alarini uzlashtirish, Sharqona badiiy - tasviriy kamolot borasidagi bilim va malakalarini oshirish yuli bilan ukuvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish imkonini yaratishi zarur.

XULOSA

Respublikamiz mustaqillikka erishgan kundan boshlab boy tarixiy, ma`daniy merosimiz keng ko`lamda o`rganila boshlandi. Prezident I.Karimov aytganlaridek: «Jamiyatimizdagi yangilanish va isloqotlar tufayli dunyo sivilizatsiyasiga munosib hissa qo`shgan buyuk ajdodlarimizdan bizga meros bo`lib qolgan yuksak ma'naviyat, axloqiy ma`daniyat, chiroyli milliy an'analarimizdan foydalanish imkoniyati ochildi».

Buyuk vatandoshlarimiz – Imom al-Buxoriy, hakim at-Termiziy, Xo`ja Bahouddin Naqshband, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marqiloniylarning nomlari qayta tiklandi. O`tmishning buyuk mutafakkirlari – Abu Rayqon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muqammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Aqmad Farqoniy, Mirzo Uluqbek, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Muqammad Murod Samarqandiy qamda jadidchilik qarakati vakillarining nomlari qurur bilan tilga olinmoqda. Ularning sharafiga yodgorlik majmualari qurilib, kitoblar chop etilib, faoliyatlari keng targ`ib qilinmoqda.

Vatanimizning yorqin kelajagi bo`lgan ardoqli farzandlarini baodob, xushfe'l, olijanob, komil inson darajasidagi shaxs qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O`zimizning milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz chetda qolib Evropa mamlakatlari madaniyatiga k or-k orona ergashib, sal b olmasa o`zimizning o`zligimizni, tilimizni qam unitayozdik. Shoyad, bugungi kun sharofati bilan milliy madaniyatimizni qayta tiklab, ularga yangicha ma'no, mazmun berib, tarbiya ishiga sharqona ruh bera olsak ajab emas.

Talabani tarbiyalashda avvalo uning ruhiyati bilan bog`liq holda ichki kechinmalar sodir b oladi. Shunday ekan, amaliyotchi va nazariyotchilar oldida mashaqqatli, ammo sharafl b olgan ishlar turibdiki, ularga o`quv

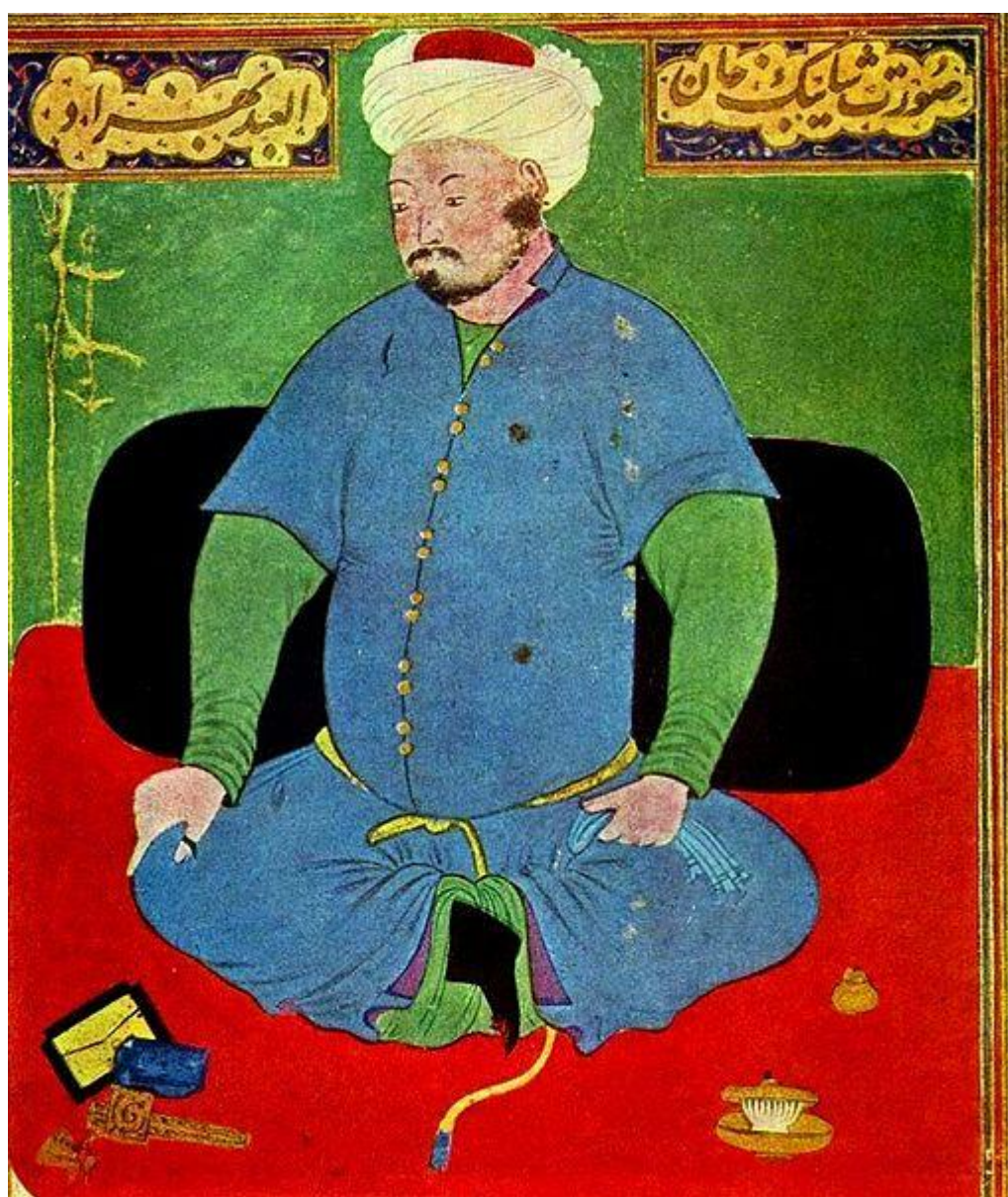
qo`llanma va darsliklarni milliy ruqda yaratish, mutafakkirlarimizning go`zal xulqlilik tarbiyasi qaqidagi meroslaridan, ko`pni ko`rgan buva va buvilarimizning ogit,pand va nasiqatlaridan oqilona foydalanib ish yuritsakgina ko`zlangan maqsadga erishamiz.

hozirda eng muhim masalalardan biri osib kelayotgan yosh avlod ma'naviyatini

shakllantirish va kamol toptirishdir. Tayyorlayotgan mutaxassislarimizni yuksak insoniy fazilatlar egasi, olijanob, axloqiy e'tiqod sohibi qilib tarbiyalash ota muhim vazifalardan biridir. Markaziy Osiyo xalqlari amaliy san'at va qunarmandchiligida yuksak darajaga etishganligining sabablaridan biri ajdodlarimiz usta-shogird an'analari asosida yoshlarga hunar o'rgatganlar va ular nihoyatda boy tajribaga ega bo'lganlar. Shu jihatdan olib qaraganda, O'zbekistonda amaliy san'at ta'lim va tarbiyani olib boruvchi pedagog murabbiylarni kasbiy malakalarini takomillashtirish, ularni ilg'or pedagogik texnologiyalar g'oyalari bilan boyitilgan yangi o'quv adabiyotlar bilan ta'minlash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-t. T.: O'zbekiston, 1996.**
- 2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-j. T: O'zbekiston, 1996.**
- 3. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan 4-j. T.: O'zbekiston, 1996.**
- 4. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T: O'zbekiston, 1997.**
- 5. Akilova K. B. Narodnoe dekorativno- prikladnoe iskusstvo Uzbekistana XX vek. Tashkent. 2005 god.**
- 6. Azimov I. O'zbekiston naqshu-nigoralari. –T. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1987. -132 b.**
- 7. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi.- T.: Sharq, 2000.**
- 8. S.S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy be'zak san'ati. Toshkent.1991 yil.**
- 9. S.S.Bulatov, P.P. Shabaratov. Muallimlar inistitutlari badiiy-grafika fakultetining o'qituvchilari uchun miniatyura san'ati fanidan dastur. Toshkent. 1995 yil.**
- 10. S.S.Bulatov, P.P. Shabaratov M.A. Rasulov. “Naqqoshlik” “Iqtisod-Moliya” – 2010. (KHKLari uchun o'quv qo'llanma).**
- 11. S.S.Bulatov, P.P. Shabaratov N. A. Mansurov. “Naqqoshlik” “Fan va texnologiya” – 2010. (Metodik qo'llanma).**
- 12. P.P. Shabaratov “Miniatyura” maruzalar matni. Toshkent Nizomiy nomli TDPU. 2000 yil.**
- 13. P.P. Shabaratov. Lakli miniatyura “ Kompozistiya” T: “Yangi asr avlodi” 2007**
- 14. Sh.K.Shoyoqubov Zamonaviy O'zbekiston miniatyurasi. Toshkent. “O'zbekiston” nashriyoti 2006 yil.**

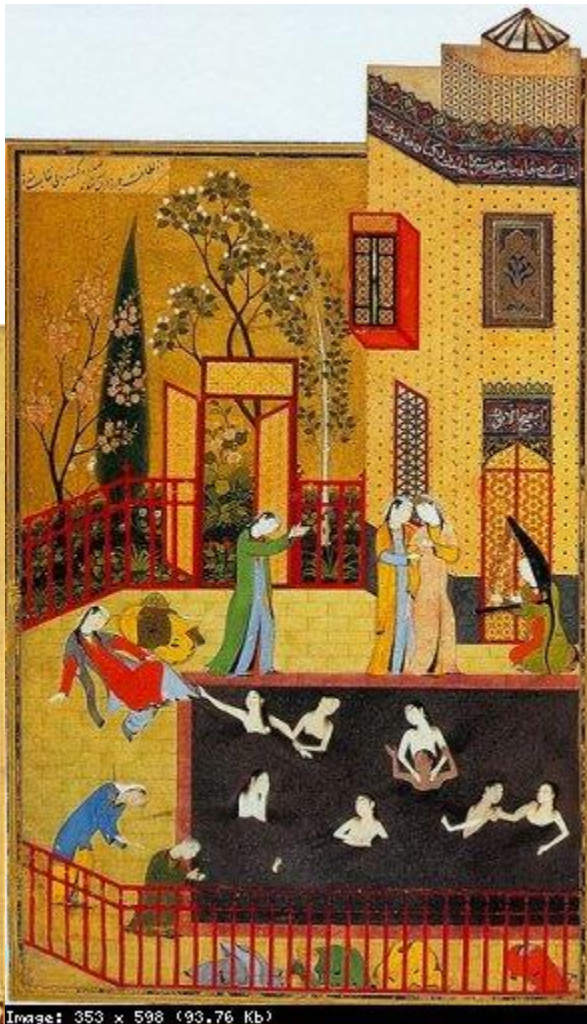
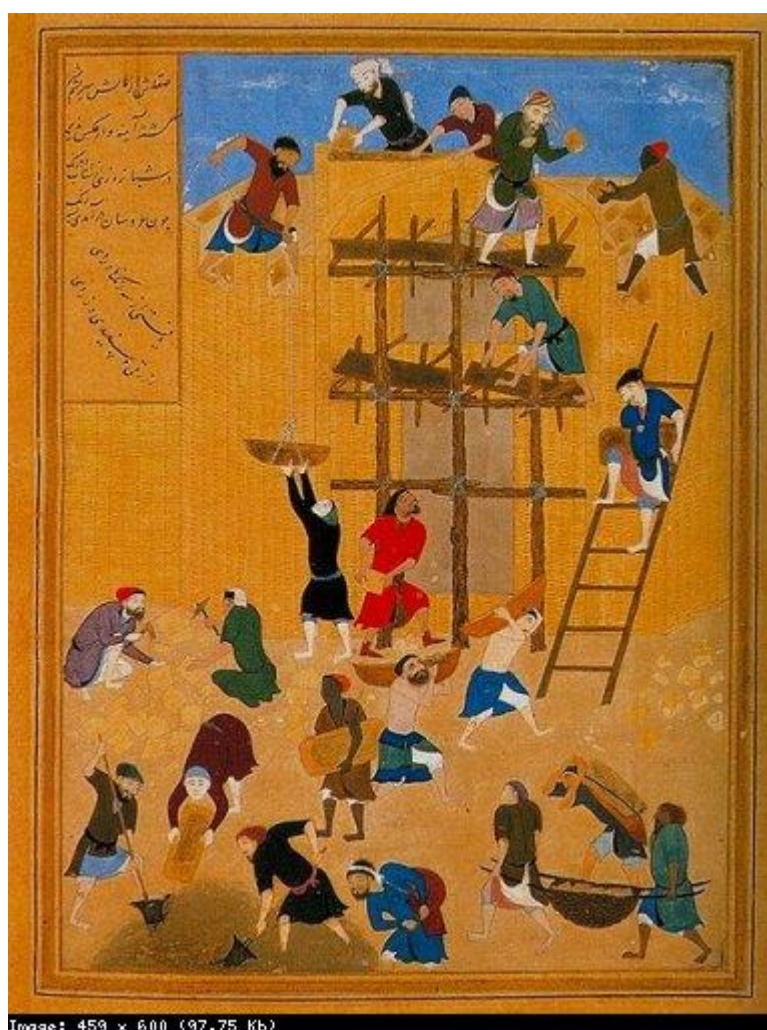

Image: 353 x 598 (93.76 Kb)

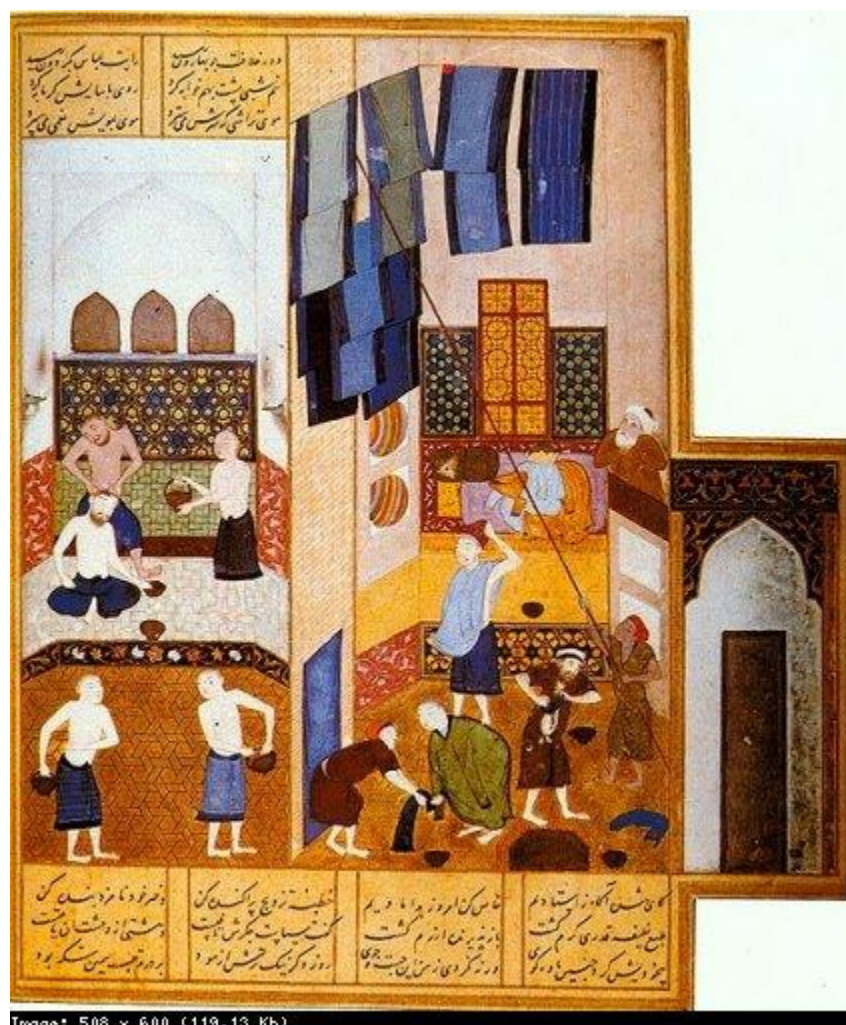

Image: 508 x 600 (119.13 Kb)